

**archæologia  
historica**  

---

**42/2017/2**



# archæologia historica

---

42/2017/2

EDITORI  
JIŘÍ MACHÁČEK et PAVEL KOUŘIL

---

MASARYKOVÁ UNIVERZITA, FILOZOFOICKÁ FAKULTA,  
ÚSTAV ARCHEOLOGIE A MUZEОLOGIE  
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR, BRNO, v. v. i.  
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED V NITRE  
JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, FILOZOFOICKÁ  
FAKULTA, ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV  
JIHOČESKÉ MUZEUM V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH  
HUSITSKÉ MUZEUM V TÁBOŘE  
MUZEJNÍ A VLASTIVĚDNÁ SPOLEČNOST V BRNĚ

Vydáno s podporou grantového projektu VEGA 2/0175/16 Korpus včasnostredovekých hradísk Slovenska Archeologického ústavu SAV v Nitre.

## REDAKČNÍ RADA

prof. Mgr. JIŘÍ MACHÁČEK, Ph.D. (*vedoucí ÚAM FF MU, Brno*), předseda  
doc. PhDr. PAVEL KOUŘIL, CSc. (*ARÚ AV ČR, Brno, v. v. i.*), místopředseda  
prof. PhDr. JAN KLÁPŠTĚ, CSc. (*ÚPA FF UK a ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i.*)  
doc. PhDr. MATEJ RUTTKAY, CSc. (*ředitel AÚ SAV v Nitre*)  
doc. PhDr. MICHAL SLIVKA, CSc. (*KA FF UKO v Bratislavě*)  
prof. PhDr. PETR SOMMER, CSc., DSc. (*ředitel CMS a vědecký pracovník ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i.*)  
doc. PhDr. PAVEL VAŘEKA, Ph.D. (*děkan FF ZČU v Plzni*)  
Univ.-Prof. Dr. FALKO DAIM (*generální ředitel RGZM Mainz, SRN*)  
prof. dr. hab. JERZY PIEKALSKI (*Instytut archeologii, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polsko*)

## VÝKONNÁ REDAKCE

PhDr. IRENA LOSKOTOVÁ, Ph.D. (*ÚAM FF MU, Brno*)  
PhDr. MIROSLAVA PLUHÁČKOVÁ (*ÚAM FF MU, Brno*)  
Mgr. PETR ŽÁKOVSKÝ, Ph.D. (*ARÚ AV ČR, Brno, v. v. i.*)  
doc. PhDr. RUDOLF KRAJÍC, CSc. (*AÚ FF JČU v Českých Budějovicích*)

*Prošlo recenzním řízením*

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být reprodukována, uchovávána v počítačové paměti či přenášena jakoukoli jinou formou či jakýmkoli elektronickým, mechanickým, fotografickým či jiným záznamovým prostředkem bez předchozího písemného svolení vydavatele.

Z kvalitu obrazových příloh odpovídají autoři.

K jednotlivým článkům byl přiřazen DOI (Digital Object Identifier), unikátní trvalý identifikátor sloužící k rychlému vyhledání jejich digitální verze na webu.

Na přední straně obálky / Umschlagvorderseite:

Franz Hohenberg a Georg Braun: Bratislava, 1593 (Petrá Šimončičová Koóšová – Hedvika Sedláčková – Branišlav Lesák – Dana Rohanová: Život na hranici mesta. Príspevok k výsledkom archeologickeho výskumu Vodnej veže v Bratislavě, AH 42/2017/1).

© 2017 Masarykova univerzita

ISSN 0231-5823 (print)  
ISSN 2336-4386 (online)





# STAVEBNÉ A FUNKČNÉ PREMENY HRADU MODRÝ KAMEŇ V 16. A 17. STOROČÍ

JÁN BELJAK – PAVOL MALINIAK – MICHAL ŠIMKOVIC

**Abstrakt:** Na rozdiel od sporadických údajov z vrcholného a neskorého stredoveku, v 16. a 17. storočí disponujeme relatívne početnými písomnými dokladmi o stavebnom usporiadani pôvodného jadra hradu Modrý Kameň. Obytné (veža, izby), hospodárske (komory, pivnice, studňa) a sakrálné (kaplnka) objekty spomína delba hradu z roku 1527. O poškodení hradu vypovedajú správy o obliehaní z rokov 1575, 1588, 1593 a 1605. Podobu hradu so staršími stavebnými etapami (zrejme turecký kúpeľ) aj s novovybudovanými časťami (napr. škola) približuje podrobnejšia delba z roku 1625. Informácie z písomných prameňov sme verifikovali na základe archeologickej a architektonicko-historickej výskumu v rokoch 2013–2016.

**Kľúčové slová:** Modrý Kameň – gotický a renesančný hrad – vojenské konflikty – obnova – priestorové členenie.

## *Building and Functional Transformations of Modrý Kameň Castle in the 16th and 17th Centuries*

**Abstract:** In contrast to limited information from the high and late Middle Ages, there exists a relatively large number of written records from the 16th and 17th centuries about the building form of the core of the Modrý Kameň castle. Residential quarters (tower, rooms), domestic amenities (pantries, cellar, well) and religious sections (chapel) are mentioned in a record on the spatial division of the castle from 1527. Damage to the castle is conveyed by records about sieges from the years 1575, 1588, 1593 and 1605. The form of the castle with early construction features (possibly a Turkish bath) and more recent parts (e.g. a school) is described in a detailed division from 1625. Information from written sources was verified on the basis of archaeological and architectural-historical research in 2013–2016.

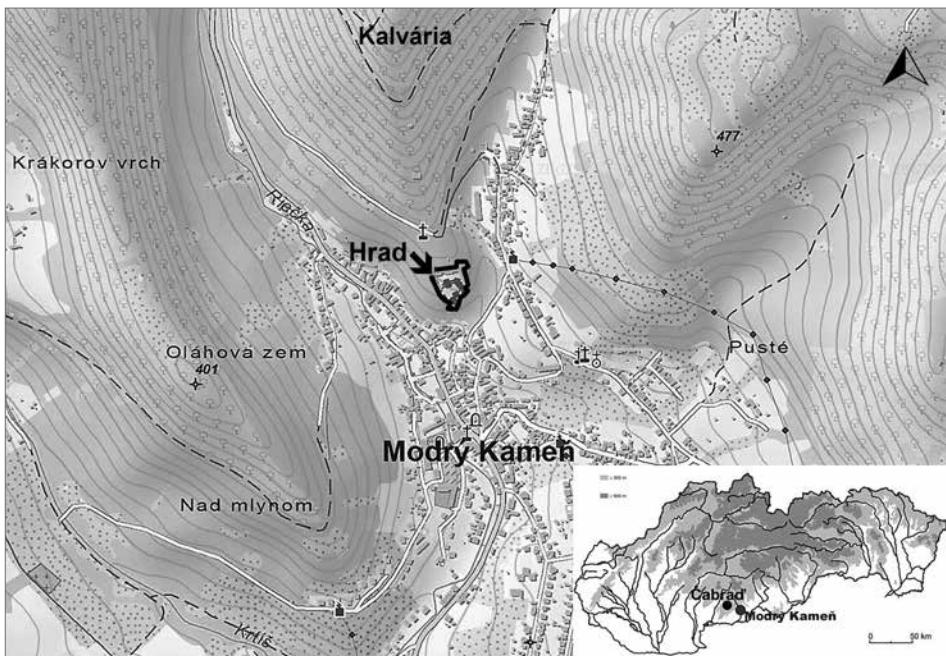
**Key words:** Modrý Kameň castle – Gothic and renaissance castle – military conflicts – reconstruction – spatial division.

## Úvod

Príspevok je výsledkom interdisciplinárneho výskumu hradu Modrý Kameň, ktorý bol realizovaný v rámci prípravy pamiatkovej obnovy hradu v rokoch 2013–2015. Predstavuje základné vyhodnotenie doteraz realizovaných výskumov so zameraním na rekonštrukciu podoby hradu v období renesancie, teda v 16.–17. storočí. Problematika vývoja stredovekého hradu je vzhľadom na prebiehajúci architektonicko-historický výskum načrtnutá len rámcovo.

## Poloha hradu

Mesto Modrý Kameň sa nachádza v regióne Poiplia na juhu stredného Slovenska. Leží v doline potokov Krtiš a Riečka na južnom výbežku Krupinskej planiny. Rovnomenný hrad je situovaný v severnej časti obce na ostrožnom výbežku, vychádzajúcom z dominantného masívu Kalvárie (obr. 1). Dnešná dispozícia je trojdielna, pozostáva zo zrúcaniny stredovekého hradu obklopeného parkánom a tzv. dolného hradu, ktorý dnes tvorí trojkrídlový kaštieľ (obr. 2). Jadro hradu je výnimocným príkladom zrúcaniny, ktorej väčšina zástavby je prekrytá zásypom do výšky druhého podlažia. Súčasný stav je výsledkom úprav v druhej polovici 19. storočia, keď bol horný hrad zmenený na park. Najvýraznejším pozostatkom v hornom hrade je obvodová hradba jadra (obr. 6:2) so vstupom a zvyškami paláca na juhovýchodnej strane (obr. 6:4). Obvodová hradba vytvorila plášť zadržiavajúci suťové vrstvy z rozpadnutých budov. Pri úpravách horného hradu bol priestor jadra splanirovaný a zarovnaný hlinito-suťovou vrstvou. Vnútorný priestor bol rozčlenený do troch výškových úrovni s murovanými bočnými opornými múrmi. Najvyššie situovaná severovýchodná terasa je situovaná vo výške koruny hradby. Jednotlivé výškové úrovne sú spojené schodiskami. Dominantou jadra je relikt paláca na južnej a juhozápadnej strane (obr. 6:4), z ktorého sa zachovali dve obvodové steny do výšky necelých troch podlaží nad



Obr. 1. Situovanie hradu Modrý Kameň nad rovnomeným mestom.  
Abb. 1. Lage von Burg Blauenstein über der gleichnamigen Stadt.

úrovňou vnútorného nádvoria. Hradné jadro má obvod ca 200 metrov a zaberá plochu 0,25 ha. Stredný hrad tvorí severný a východný parkán a na dolnom hrade sa nachádza barokový kaštieľ, s ktorým hrad disponuje celkovou rozlohou 0,6 ha.

### Dejiny bádania

Názvu, tradíciami o vzniku, ako aj majiteľom hradu venoval medzi prvými pozornosť polihistor Matej Bel. V časti o Modrom Kameni v rámci opisu Novohradskej stolice vo svojich *Vedomostiah* zároveň predstavil aj niektoré rozprávacie pramene týkajúce sa hradu počas osmanských vojen a stavovských povstaní (Bel 1742, 126–131).

Najstaršie známe dokumentácie hradu pochádzajú z 19. storočia. Dôležitým prameňom pre poznanie podoby hradu pred parkovými úpravami je ceruzkou nakreslený pôdorys od staviteľa Karola Bergha, ktorý podnikol cestu do Novohradu v auguste 1862 (v roku 1866 ho prekresnil tušom). Sú na ňom ešte čitateľné relikty pôvodnej zástavby, ako napríklad časť vonkajšieho plášťa obytnej veže s kruhovým pôdorysom a zvyšky ďalších, dnes už nezachovaných stavieb vo východnom parkáne i v hradnom jadre (obr. 3).

Ďalšiu dokumentáciu torza hradného jadra a stojacich častí novovekého kaštieľa (pôdorys, pohľady z východu a zo západu) vyhotobil v roku 1889 pamiatkar Jozef Könyöki (Váliné Pogány 2000, 132, č. kat. 78.3–4). Zobrazuje stav hradu už po rozsiahlej parkovej úprave.

Podľa moderného dejepisectva hrad založil v 30. rokoch 13. storočia zvolenský župan Detrik a následne ho dobudovali jeho potomkovia. Názory na počiatky hradu pred systematickým historickým výskumom v 20. storočí však neboli jednotné, pričom vychádzali z rôznych záverov, tradovaných najmä v literatúre (Borovszky 1911, 364; Aberty–Sloboda 1989, 136, 243). Aktuálne bádanie spája počiatky Modrého Kameňa s hradom šľachtica Petra (*castrum comitis*



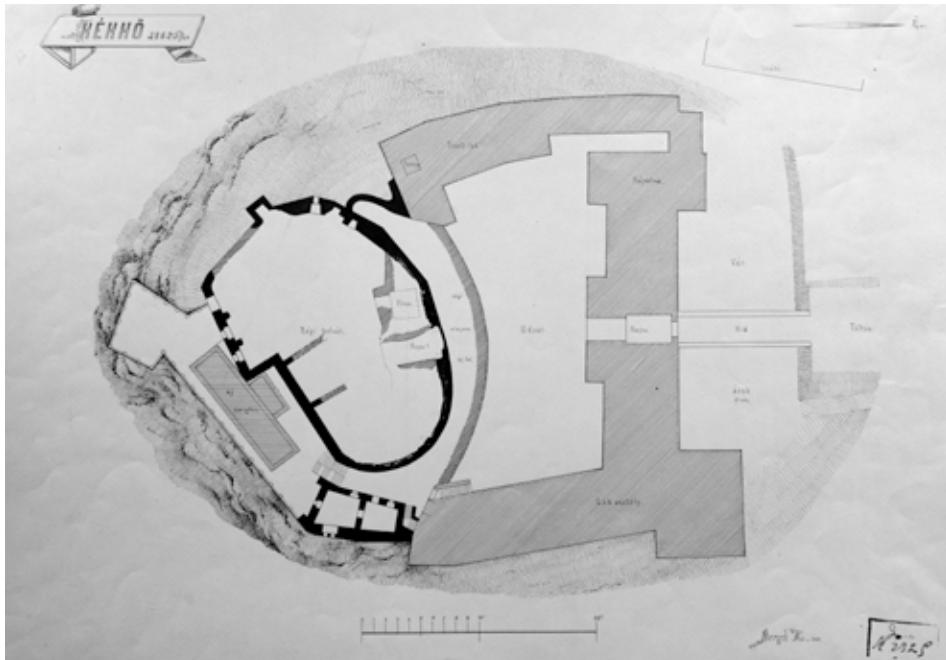
Obr. 2. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Letecká snímka z roku 2014. Vyznačené sú hlavné hradné objekty. 1 – nádvorie horného hradu, 2 – západné križlo paláca, 3 – valcová veža, 4 – severovýchodná terasa s hradnou kuchyňou, 5 – bastión, 6 – východný parkán, 7 – severný parkán (stredný hrad), 8 – barokový kaštieľ na mieste dolného hradu. Foto J. Beljak.  
 Abb. 2. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Luftaufnahme aus dem Jahr 2014. Gekennzeichnet wurden die Hauptobjekte der Burg. 1 – Hof der oberen Burg, 2 – Westflügel des Palas, 3 – zylinderverformiger Turm, 4 – Nordostterrasse mit Burgküche, 5 – Bastion, 6 – östlicher Zwinger, 7 – nördlicher Zwinger (mittlere Burg), 8 – Barockschloss an der Stelle der unteren Burg. Foto J. Beljak.

*Petri*), doloženým v roku 1278 pri opise hraníc medzi majetkami Strháre a Osláre. Spomínaný Peter, prezývaný aj Forró, patril k potomkom župana Detrika (Fügedi 1977, 149; Plaček–Bóna 2007, 207; Sitár 2016, 37–39).

### Architektonicko-historický a archeologický výskum

Prvý detailný architektonicko-historický výskum zrúcaniny bol realizovaný M. Šimkovicom v rámci čiastkovej pamiatkovej obnovy v roku 1998. Vyvolaná bola zlým stavom juhovýchodnej steny paláca horného hradu, ktorá predstavuje najhodnotnejší nadzemný relikt s množstvom architektonických detailov. Výsledky výskumu boli publikované v stručnej forme (Šimkovic 2000, 184). K poznaniu vývoja hradného jadra zásadným spôsobom prispel archeologický výskum AÚ SAV v Nitre v rokoch 2013–2016 pod vedením J. Beljaka v spolupráci so Z. Kaličiakovou, P. Debnárom a M. Holešákom (Beljak–Mordovin–Šimkovic–Kaličiaková 2016, 277–282). V sezóne 2013 sa výskum realizoval plošne do hĺbky jedného metra na severozápadnej a severovýchodnej terase hradného jadra s cieľom odstrániť vlnnutie muriva opevnenia hradu. Priestor severného parkánu sa preskúmal až po geologické podložie (obr. 4–5).

V roku 2014 bolo v prvej fáze výskumu odkrytých päť sond pri západnej linii obvodového opevnenia hradného jadra s cieľom zachytiť priebeh jeho vnútorného líca (obr. 6). Ďalej boli odkryté dve sondy vo východnej a v južnej časti východnej terasy, ktorých cieľom bolo zistíť hrúbku a kondíciu východnej línie opevnenia a stratigrafiu vrstiev v jeho susedstve. Jedna sonda



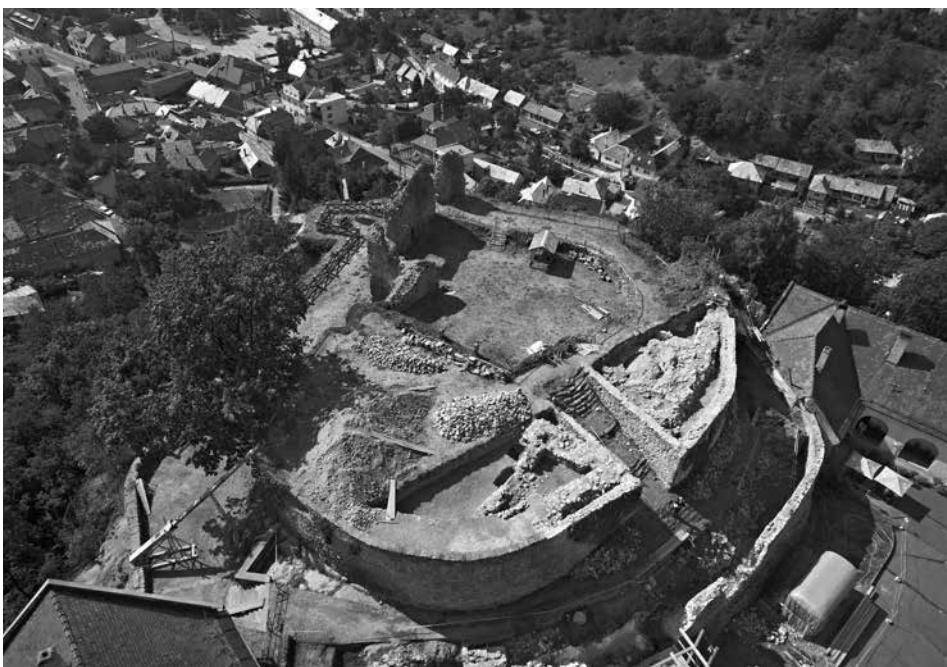
Obr. 3. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Kresba Karola Bergha zachytávajúca pôdorys hradu v roku 1862. Zdroj Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ.

Abb. 3. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Karl Berghs Zeichnung zeigt den Grundriss der Burg im Jahr 1862. Quelle Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ.



Obr. 4. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Severovýchodná terasa so stredovekým opevnením a renesančnou kuchyňou počas výskumu v roku 2013. Foto J. Beljak.

Abb. 4. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Nordostterrasse mit mittelalterlicher Befestigung und renaissancezeitlicher Küche während der Grabung im Jahr 2013. Foto J. Beljak.



Obr. 5. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Hradné jadro (horný a stredný hrad) s výskumom odkrytou architektúrou na severovýchodnej a severozápadnej terase a severným parkánom v roku 2013. Foto J. Ornth.

Abb. 5. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Kernburg (Ober- und Mittelburg) mit bei der Grabung freigelebter Architektur auf der Nordost- und Nordwestterrasse und nördlicher Zwinger im Jahr 2013. Foto J. Ornth.

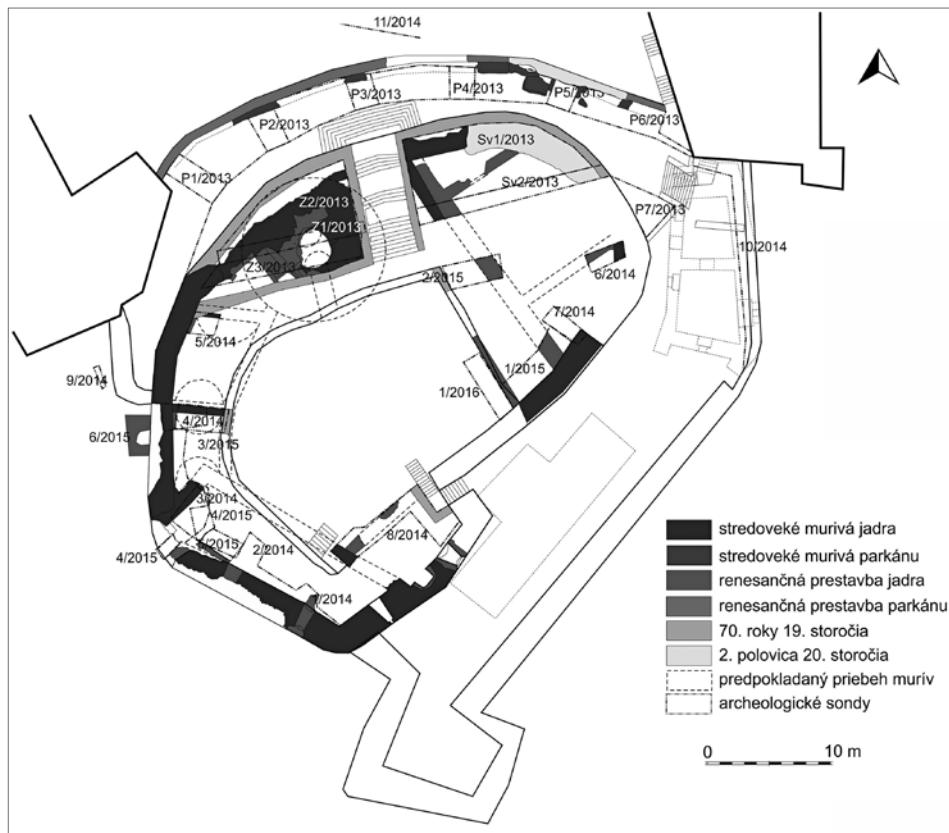
bola odkrytá v priestore zaniknutého južného krídla paláca v blízkosti vstupnej brány do hradu. Kvôli zemným prácam pre realizáciu kanalizácie boli v priestore východnej časti parkánu a na dolnom nádvorí odkryté ďalšie dve sondy.

V roku 2015 bolo na hrade Modrý Kameň zrealizovaných päť archeologických sond. Ako sondu č. 6/2015 používame pracovné pomenovanie pre začistenie torza muriva pri západnej línií opevnenia hradného jadra, ktoré bolo dočistené pri budovaní lešenia pri jeho vonkajšom lící. Prvé dve sondy boli situované na severovýchodnej terase. Za úlohu mali odhaliť priebeh východnej a južnej línie obvodového múru (obr. 7). Ďalšie sondy boli v sezóne 2015 situované pri západnej línií opevnenia. Nadväzovali na sondy z roku 2014 a ich účelom bolo zistiť spôsob napojenia objavených múrov a začistenie prévetu odkrytého v západnej línií opevnenia. Pri väčšine sond sa kopalo do hlbky približne 100 cm, pri začisťovaní prévetu bola dosiahnutá hĺbka takmer 3 metre.

V sezóne 2016 sme s výskumom pri západnej linii opevnenia pokračovali a doskúmali sme nálezovú situáciu v priestore prévetu (obr. 8). Ďalšou sondou sme odhalením klenby a múru pod východnou terasou získali informácie o štruktúre hradu. Zrejme ide o pokračovanie predpokladaného kuchynského traktu z renesančnej prestavby hradu a mûr tvoril jeho západnú fasádu smerom na nádvorie.

### Stredoveký hrad

Hrad, uvádzaný od roku 1290 ako Modrý Kameň, resp. v maďarskom znení Kékkő (*castrum Keykkw*), zostal v rukách Petrových príbuzných, ktorí v 14. storočí používali predikát



Obr. 6. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Pôdorys jadra s architektonicko-historickým vyhodnotením odkrytej architektúry hradného jadra, umiestnením archeologických sond z rokov 2013–2016 a označením objektov. 1 – veža, 2 – hradba jadra, 3 – vstupná brána jadra, 4 – juhovýchodné krídlo paláca, 5 – juhozápadné krídlo paláca, 6 – západné krídlo paláca, 7 – renesančné severné krídlo na mieste veže, 8 – severovýchodné krídlo budov jadra, 9 – parkánová hradba, 10 – brána do parkánu. Legenda: A – stredovek (13.–15. storočie), B, C, D – renesančia, 16.–17. storočie, E – 19.–20. storočie, F – archeologické sondy, čiarkované predpokladaný priebeh murív. Vyhovili M. Šimkovic, J. Beljak, A. Loydl.

Abb. 6. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Grundriss der Kernburg mit bauhistorischer Auswertung der freigelegten Architektur der Kernburg, Lage der archäologischen Sondierschnitte aus den Jahren 2013–2016 und Bezeichnung der Objekte. 1 – Turm, 2 – Wehrmauer der Kernburg, 3 – Eingangstor der Kernburg, 4 – Südostflügel des Palas, 5 – Südwestflügel des Palas, 6 – Westflügel des Palas, 7 – renaissancezeitlicher Nordflügel an der Stelle des Turms, 8 – Nordostflügel der Gebäude der Kernburg, 9 – Zwingermauer, 10 – Tor zum Zwinger. Legende: A – Mittelalter (13.–15. Jhd.), B, C, D – Renaissance, 16.–17. Jhd., E – 19.–20. Jhd., F – archäologische Sondierschnitte, gestrichelt – mutmaßlicher Mauerwerksverlauf. Erstellt von M. Šimkovic, J. Beljak, A. Loydl.

z Modrého Kameňa. Od roku 1375 členovia rodu podľa predikátu striedavo sídlili aj v Ďarmotách (dnes Balassagyarmat), kam sa zrejme postupne prestáhovali (Fekete Nagy–Borsa 1990, 25, 57, 66–67, č. 54, 150, 151, 182, 186; Hanko 2012, 33–38). V období rozbrojov po smrti Žigmunda Luxemburského mohol byť hrad nadálej funkčný. V roku 1444 sa šahanský prepošt stážoval na Mikulášovho syna Ladislava, ktorý aj so svojimi bratmi ešte v predchádzajúcom roku obsadiл a opevnil kláštor v Šáhach a prepoštovu dedinu Plachtince násilím pripojil medzi príslušenstvá k ich hradu Modrý Kameň (*ad castrum ipsorum Kekkw*) (MNL DL 13 806; Fekete Nagy–Borsa 1990, 107, č. 315). Spomedzi majiteľov v neskorom stredoveku práve spomínaný Ladislav začal podľa svojho starého otca Blažaja (Balázsa) používať prímeno Balassa, prípadne Balassi, ktoré prevzali a až do 19. storočia používali aj nasledujúci členovia rodu (Horváth 2013, 40–41). Na



Obr. 7. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Kontakt stredovekého opevnenia s murivom renesančného traktu, odkrytý sondou 1/2015 v priestore juhovýchodnej terasy. Foto Z. Kalicíaková.

Abb. 7. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Kontakt der mittelalterlichen Befestigung mit dem Mauerwerk des Renaissancetraktes, freigelegt mit Sondierschnitt 1/2015 im Bereich der Südostterrasse. Foto Z. Kalicíaková.

základe používaneho predikátu a tiež podľa datovania vydaných listov možno usudzovať, že La-dislavov syn František sídlil pri pobytne na svojich novohradských majetkoch v závere stredoveku v Ďarmotách, kde dal postaviť kaštieľ (MNL DF 235 552, 267 106, 271 638; Horváth 2013, 42).

Zo stredovekého hradu z 13. storočia sa zachovala obvodová hradba (obr. 6:2), ktorá vymedzovala oválny pôdorys hradu ( $46 \times 32$  m) so zalomením hradby na východnej strane v mieste vstupnej brány (obr. 6:3). Súčasťou pôvodného hradu bola zrejme aj mohutná valcová veža vybudovaná v čele dispozície na severnej strane (obr. 6:1, 9). Veža s vnútorným priemerom interiéru 3 m a hrúbkou muriva minimálne 2,5 m čiastočne vystupovala z línie opevnenia.

Pravdepodobne v priebehu 14. storočia došlo k vybudovaniu stredovekého hradného paláca (obr. 6:5). Obytná stavba približne obdĺžnikového pôdorysu zabrala priestor pozdĺž juhovýchodného úseku opevnenia. Výskumy zistili čiastočne zachované pravouhlé gotické okienko v blízkosti južného nárožia a zvyšky ďalších podobných okien na juhovýchodnej strane (obr. 10).

Medzi mladšie stredoveké úpravy je možné zaradiť niekoľko ďalších prestavieb. Do tohto obdobia zrejme patrí vybudovanie parkánu (obr. 6:9), ktorý na prístupovej strane zosilnil opevnenie hradu. Z pôvodnej subtilnej hradby výskum zachytil len nepatrné zvyšky. K parkálovej hradbe bola dodatočne pristavaná dovnútra otvorená stavba s vnútornou šírkou 3 m, ktorú je možné predbežne interpretovať ako bránovú vežu (obr. 6:10). Šachta v jej interieri je zrejme zvyškom brány chránenej tzv. kolískovým padacím mostom (obr. 11).

Do rámca stredovekých alebo neskorostredovekých prestavieb hradu je možné zaradiť obnovu pôvodnej veže (obr. 6:1). Jej vonkajšia časť bola v dôsledku dobývania hradu alebo statickej poruchy kompletnie zbúraná a znova vybudovaná. Aj po obnove sa na stavbe prejavili statické poruchy v podobe zvislých trhlín na východnej a západnej strane. Spolu s vežou bolo výrazne prestavané opevnenie na čelnej strane hradu. Novovybudovaná masívna hradba



Obr. 8. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Prevét v západnej linii opevnenia hradu, odkrytý sondou 4/2015. Foto Z. Kaličiaková.

Abb. 8. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Abort in der Südflucht der Burgbefestigung, freigelegt mit Sondierschnitt 4/2015. Foto Z. Kaličiaková.



Obr. 9. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Severozápadná terasa so stredovekou valcovou vežou, renesančními múrmami, schodiskami a terasovými múrmami z 19. storočia počas výskumu v roku 2013. Foto J. Beljak.

Abb. 9. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Nordwestterrasse mit mittelalterlichem zylindrischen Turm, Renaissancemauern und Terrassen aus dem 19. Jhd. Während der Grabung im Jahr 2013. Foto J. Beljak.



Obr. 10. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Okno juhovýchodného paláca, odkryté sondou 1/2014. Foto P. Debnár.  
Abb. 10. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Fenster des Südostpalas, freigelegt mit Sondierschnitt 1/2014. Foto P. Debnár.



Obr. 11. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Parkánová hradba s dovnútra otvorenou stavbou bránovej veže. Foto J. Beljak.  
Abb. 11. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Zwingermauer mit nach innen offenem Torturmab. Foto J. Beljak.

s hrúbkou minimálne 2 m bola posunutá severným smerom pred čelo veže. K prestavanej hradbe sa z vnútornej strany priložila neznáma stavba, ktorá zrejme zaberala celú východnú časť hradného jadra. Do neskorého stredoveku môžeme zrejme datovať aj vybudovanie západného krídla obytných budov (obr. 6:6, 12). Zistená bola časť zaklenutého spodného podlažia pristavaného k vnútornému lícu obvodovej hradby. Z jej vyššieho podlažia sa vo vnútornom lící západnej hradby zachovali zvyšky pece.

### Deľba hradu v roku 1527 a protiosmanské opevnenie

Strategický význam hradu pravdepodobne opäť stúpol po bitke pri Moháči. Počas jarných mesiacov v roku 1527 si synovia nebohého Františka Balassu – Farkas (Wolfgangus), František ml. a Imrich s ďalšími nemenovanými (maloletými) bratmi rozdelili hrad a panstvo Modrý Kameň na polovicu so svojím bratrancom Jánom, synom nebohého Mikuláša. Opis hradu vtedy spomína pivnicu pri kamennej veži a tri drevené domy nad uvedenou pivnicou. Nachádzali sa v nich izba, pekáreň a komora. Pred týmito drevenými domami bola malá komora a pri veži stáli aj opustené kamenné domy. Predmetom deľby sa ďalej stala veľká izba, nazývaná palota, a dve drevené komory nad kaplnkou (*supra scilicet capellam*). Listina napokon spomína aj studňu (*fons*), nádvorie a dolný hrad, nazývaný parkan.<sup>1</sup> Môžeme predpokladať, že dokument zaznamenáva podobu neskorostredovekého hradu ešte pred výraznými úpravami. Nepochybnej je však len identifikácia valcovej veže. V prípade ďalších budov spomínaných v popise je pravdepodobné, že ide o obytné krídla priliehajúce k veži na západnej a severovýchodnej strane. Od nasledujúceho desaťročia už máme doložený trvalejší pobyt Balassovcov na Modrom Kameni, kde zároveň sídlil aj ich modrokamenský kastelán (Matulay 1980, 432, 439, 442, č. 1429, 1456, 1468).

Osmanské ohrozenie viedlo Balassovcov k opevňovaniu Modrého Kameňa a zvlášť k dobudovaniu predsunutej obrany v priestore dolného hradu. Podobu, akú hrad nadobudol počas týchto úprav, zachytávajú schematické kresby Modrého Kameňa (*Khekv*) od talianskych staviteľov Natale Angieliniho a jeho syna Paola Angieliniho približne z rokov 1572–1575 na mapách okolia banských miest (Pálffy 2011, 56–58, príloha obr. VIII a IX). Znázorňujú vyvýšený horný hrad s dominantnou vežou, opevnený vonkajšou obrannou líniou s troma zreteľnými nárožnými bastiónmi. Hoci zobrazenie hradu na mape korešponduje s výsledkami výskumu, otázna je jeho hodinovnosť. Zatiaľ čo hrady a mestá v západnej časti mapy sú zakreslené v podobe vŕtnych miniatúr, vo východnej časti vrátane Modrého Kameňa sú zakreslené v rovnakej podobe.

### Zápas o hrad až po jeho prinavrátenie Balassovcom

V júli roku 1575 po niekoľkých dňoch obliehania dobylo Modrý Kameň osmanské vojsko. Obliehaniu údajne predchádzal konflikt medzi zajatými Turkami (Osmanmi) v hradnom väzení a majiteľom hradu Jánom Balassom. Podľa dobovej správy bola horná časť hradu na nároží, kde sa nachádzala spálňa Jána Balassu, poškodená iba málo, lebo z horného hradu obrancovia strieľali z pušiek a z dolnej časti hradu hádzali na útočníkov kamene.<sup>2</sup> Piesňová tradícia nás informuje, že osmanské delá zničili baštu (*aby mury obmekčili, krásnou baštu jsou lámalí*) a osmanské vojsko následne obsadilo hrad (Brtáň 1978, 110–111). Naopak, podľa správy neskoršieho kronikára Mikuláša Istvánffyho bol hrad opevnený slabým múrom (*debili muro extucta*) a po paľbe z diel sa zmenil na ruinu (Isthvanfi 1622, 545–546, kniha XXV; Horváth 1972, 42–43).

Balassovci a okolití uhorskí vojenskí velitelia sa opakovane pokúšali hrad vydobyť, pričom najvýraznejšie sa na stavbe hradu prejavil útok na jeseň v roku 1588. Počas obliehania bolo vypálené predhradie aj hradné jadro. Citadela bola v tom čase opevnená parkánmi, plotom a baštami. Osmanská posádka sa ubránila v kamennej veži. K prinavráteniu Modrého Kameňa došlo preto až v roku 1593. Vojsko cisárskeho veliteľa Mikuláša Pálffyho vtedy obsadilo Fiľakovo, pričom osmanské posádky následne vyprázdnili okolité pevnosti. Modrý Kameň mali pri

1 Zachovaný latinský odpis z 19. storočia MNL, P 1815, Balassa cs. lt., 3. esomó, 8. této, fol. 16r.

2 ŠABBB p. AK, MMK, tomus 1, fons 26, fasc. 6, no. 970.



Obr. 12. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Západná línia opevnenia hradného jadra s výskumom odkrytou architektúrou západného a juhozápadného krídla paláca v roku 2015. Foto J. Ornth.

Abb. 12. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Westflicht der Kernburgbefestigung mit bei der Grabung freigelebter Architektur des West- und Südwestflügels des Palas im Jahr 2015. Foto J. Ornth.

ústupe vyhodiť do povetria (Takáts–Eckhart–Szekfű 1915, 441–442, č. 387; Matunák 1928, 391, 397; 1983, 204–206; Plaček–Bóna 2007, 208). Túto udalosť pripomína aj mapa chronológie bojov medzi kresťanmi a Turkami v Uhorsku v rokoch 1593–1598, vytlačená v Augsburgu v roku 1598. Pri siluete Modrého Kameňa (*Blobenstein*, v legende ako *Blawenstein*) dielo zobrazuje silnú explóziu a požiar (Meuer 1992, 22). Poškodený hrad vyžadoval výrazné opravy, obnova však neprebiehala v krátkom časovom horizonte.

V roku 1605 počas protihabsburského povstania Štefana Bocskaya hrad obsadilo jeho vojsko pod velením Františka Rédeia, ktorý Modrý Kameň zveril svojmu zástupcovi Gregorovi Németimu. Opis hradu vtedy uvádza, že na kamennom hrade sa nachádza jedna temnica. Ešte v čase, keď Fil'akovo ovládali Turci, bola obliehaná brána a odvtedy na Modrom Kameni nikto nič nestaval, ale tamojší kapitán teraz stavia.<sup>3</sup> Po utichnutí povstania hrad opäť nadobudli Balassovci a pristúpili k výraznejším stavebným úpravám. Žigmund Balassa v januári 1610 oznámil banským mestám, že jeho dedičné hrady Modrý Kameň a Divín boli z Božej vôle vydobyté od Turkov. Do súčasnosti sú spustošené v ruinách a terajší kráľ (Matej II. Habsburský) mu ich ráčil vrátiť. Žigmund Balassa ich mal v úmysle opevniť baštami tak, ako sú opevnené banské mestá. Žiadal preto mestá o pomoc pri obnove a oprave svojich hradov.<sup>4</sup> Pravdepodobne išlo o poskytnutie remeselníkov a staviteľov, aj keď, ako uvádzame nižšie, takáto výpomoc nebola bezproblémová.

### Deľba hradu v roku 1625

Z roku 1625 sa zachoval pozoruhodný prameň o topografii hradu. Modrý Kameň si vtedy rozdelili synovia Žigmunda Balassu – Šimon, Ondrej, František, Ján a Ladislav. Opis najprv

3 MNL, E 156, UetC, fasc. 11, no. 49, pag. 59.

4 ŠA BB, MMBB, fasc. 240, num. 37.

bez presnej lokalizácie spomína hornú bránu, baštu pod zbrojnicou (*Czeythaz*), kastelánov dom, domy drábov, pracháreň, pivovar (*serfozo haz*), brány, nádvoria, studňu (*kuth*), temnicu a uličku pomedzi bránu. Následne sa dozvedáme, že „*na dolnom hrade nikto nikdy nestaval kamenné stavby, také, ktoré by boli na prekážku hornému hradu*“.

Na strednom hrade vedľa brány boli nové domy a pod nimi nad hornou bránou s pavlačou, resp. ochodzou (*tornacz*), začínať od brány na dolnom hrade kamenný mür. K hornej bráne zároveň patrili dve pivnice. Na hornom hrade sa nachádzala palota (veľká sieň) a pri nej pitvor (predsieň) so schodmi. Vedľa stál vnútorný dom, nad ním komora a pod domami zaklenutá miestnosť. Na dolnom hrade sa nachádzala zaklenutá pivnica, ako aj nová maštaľ a vedľa nej bašta. Dom panej, pri ľom dom dievčat s komorou a pod ľou zaklenutá miestnosť zrejme susedili s horným nádvorím. Delfba napokon spomína časti s baštou na mieste starej brány (*O kapu*) na dolnom hrade, s ochodzou nad novou bránou (*Uy kapu*), od zvonice po kaplnku spolu s kamenným múrom a tureckým kúpeľom (*török fürdőház*). Opis sa znova vracia na horný hrad, keď spomína vežu a kaplnku. Na strednom hrade ešte uvádza školu (*iskolahaz*) a medzi objektmi s otáznou lokalizáciou menuje starú palotu.<sup>5</sup> Okrem opisu, polohy a funkcií jednotlivých častí hradu spomína delfba predovšetkým základné rozdelenie hradu Modrý Kameň na tri časti: dolný, stredný a horný hrad. Z hľadiska kultúrnych dejín mohol hrad pôsobiť kontrastne. Popri kaplnke, škole a dome panej i dievčat (tzv. *frauциmer*), ktoré vystihovali nové požiadavky súdobej šľachtickej kultúry (Paravicini 2000, 17–21; Duchoňová 2013, 202–205), nachádzame zmienku aj o tureckom kúpeli. Doterajšie bádanie takýto typ hygienického zariadenia na Modrom Kameni neeviduje. Rozšírenie tureckých kúpeľov spája najmä s trvalejšou prítomnosťou osmanskej kultúry na okupovaných územiacach. Na druhej strane, turecké kúpele sú doložené napr. v nedalekých Sečanoch (Szécsény). Nakol'ko kúpele v šľachtickom prostredí všeobecne plnili aj dôležitú spoločenskú a reprezentačnú funkciu (Sudár 2004, 399–432; Lengyelová 2016, 48–50), ich prítomnosť na Modrom Kameni neprekvapuje. Je však otázne, či mohlo ísť o pôvodné turecké kúpele z rokov 1575–1593, alebo o mladšiu stavbu, inšpirovanú osmanskými vzormi.

Pokračujúca obnova a dostavba hradu sa nezaobišla bez komplikácií. František Balassa, syn nebohého Žigmunda, písal z Modrého Kameňa v roku 1638 opakovane zástupcom mesta Banská Bystrica. Požadoval, aby mesto zabezpečilo vyslanie kamenára, ktorý mal zhotoviť dieľo podľa dohody. Na hrad sa však nedostavil. František Balassa preto následne pohrozil, že dá na svojom panstve zadržať cestujúcich obyvateľov Banskej Bystrice, ak remeselník nedokončí dielo. Tažkosti vznikli aj s vyplatením remeselníka. Balassa preto slúbil, že kamenárovu Jakubovi vyplatí mzdu. Zástupcom mesta zároveň pripomenal, že ak kamenára k nemu nepošlú, bude to na jeho vlastnú škodu. S priebehom prác však ani potom František Balassa neboli spokojný. Aj v roku 1639 preto informoval zástupcov Banskej Bystrice o obhliadke diela, ktoré ešte stále nebolo dokončené podľa dohody.<sup>6</sup> Tieto peripetie naznačujú, že stavebné aktivity na hradoch okrem problémov s financovaním mohol zabrzdíť aj nedostatok kvalifikovaných robotníkov. V tomto kontexte možno zároveň uvažovať o komplexnej (i keď azda nie urýchlenej) výstavbe kaštieľa v susedstve staršieho hradného jadra na Modrom Kameni, pričom tieto dva areály a ich zariadenie v dosiaľ známych písomných prameňoch od polovice 17. storočia (Füreder 2007, 129, 138–140) ešte nevieme jednoznačne rozlišovať.

### Podoba renesančného hradu na základe výskumov

Významným medzníkom v dejinách hradu boli nepochybne jeho dobyvania v rokoch 1575, 1588 a predovšetkým opäťovné získanie a pravdepodobné poškodenie hradu v roku 1593. Po roku 1610, keď sa Modrý Kameň, ktorý mal byť v ruinách, vrátil do rúk Žigmunda Balassu, bola zrejme realizovaná rozsiahla rekonštrukcia rozrumeneného hradu. Jej rozsah overil predovšetkým výskum juhovýchodného paláca (obr. 6:4) v roku 1998. Okrem zaklenutia spodného podlažia

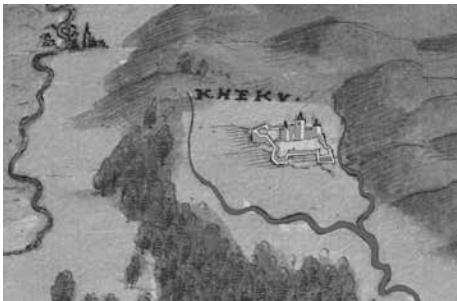
<sup>5</sup> Maďarský originál a odpis z 19. storočia MNL, P 1815, Balassa cs. lt., 3. této, Kékköti uradalom 1585–1826, 17.–18. század + év nélkül, fol. 79r–81r, 70r–v.

<sup>6</sup> ŠA BB, MMBB, fasc. 888, no. 35, fasc. 872, no. 17, fasc. 878, no. 63, fasc. 394, no. 41.



Obr. 13. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Vyobrazenie hradu na mape okolia banských miest od Natale a Paola Angieliniovecov z rokov 1572–1575. Podľa Pálffy 2011 prekreslil A. Loydl.

Abb. 13. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Darstellung der Burg auf einer Karte in der Umgebung von Bergbaustätten von Natale und Paolo Angielini aus den Jahren 1572–1575. Nach Pálffy 2011, Umzeichnung A. Loydl.



Obr. 14. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Vyobrazenie hradu na mape okolia banských miest od Natale a Paola Angieliniovecov z rokov 1572–1575. Podľa Pálffy 2011 prekreslil A. Loydl.

Abb. 14. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Darstellung der Burg auf einer Karte in der Umgebung von Bergbaustätten von von Natale und Paolo Angielini aus den Jahren 1572–1575. Nach Pálffy 2011, Umzeichnung A. Loydl.

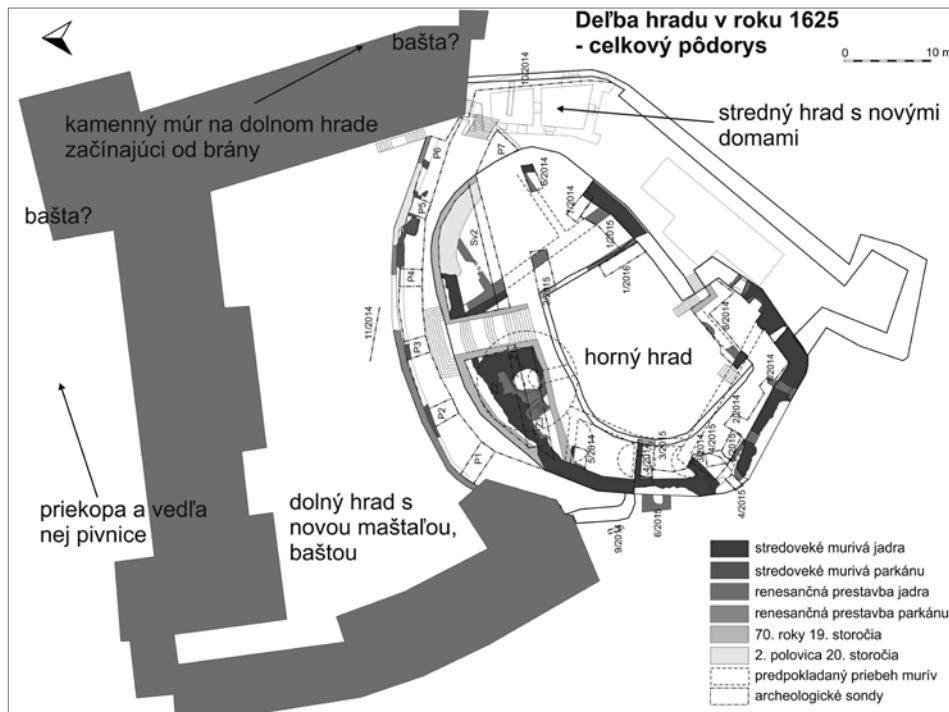
pôdorysom (obr. 6:7), ktorá mala vnútorné líca vybudované z tehál. Podobne do tohto obdobia môže patríť zaklenutie juhozápadného paláca (obr. 6:5) tehlovými klenbami a rozsiahla obnova parkánu spojená s vybudovaním novej parkánovej hradby.

Do značnej miery je dnes neprebádanou otázkou podoba vonkajšieho opevnenia hradu, ktorého existenciu je možné predpokladať na mieste dnešného barokového kaštieľa (obr. 15). Potvrdili to aj výsledky aktuálneho architektonicko-historického výskumu fasád východného krídla. V jeho hmote bola zistená pôvodná hradba s hranolovou nárožnou baštou. Datovanie vzniku tohto opevnenia je zatiaľ otázne. Pravdepodobná sa javí jeho výstavba v rámci obnovy hradu na začiatku 17. storočia. Nie je možné vylúčiť ani skoršie datovanie už okolo polovice 16. storočia. Naznačovalo by to vyobrazenie Modrého Kameňa na mape z doby okolo roku 1575 (obr. 14). Skica hradu sa podobne ako v prípade ďalších hradov (napr. Čabrad', Nitra, Levice) javí ako pomerne verná. Na mape je zobrazené jadro hradu s dominantnou vežou a predhradím s trojicou nárožných bastiónov. Problémom je, že identické vyobrazenie je použité aj pri zakreslení ďalších hradov vo východnej časti mapy.

Ďalšie adaptácie obytných budov v priebehu 17. storočia boli spojené s rozšírením staršej budovy na severovýchodnej strane jadra. Okrem zosilnenia obvodovej stavby bol interiér rozdelený priečkou. V oboch odkrytých miestnostiach boli zistené zvyšky vykurovacích zariadení v podobe pece, resp. komínového telesa. Čiastkové úpravy spojené s vybudovaním nového schodiska boli zistené v západnom krídle. Prestavby hradu v priebehu 17. storočia sformovali

tehlovými klenbami boli kompletné prestavané poškodené obvodové múry druhého, tretieho a štvrtého podlažia. Palác bol do exteriéru otvorený rozmernými oknami, z vnútorného vybavenia sa zachoval zvyšok krbu alebo pece s komínom. Nad vstupom do horného hradu (obr. 6:3) vznikla chodbička v hrúbke muživa, slúžiaca na obranu vstupu. Spomenuté datovanie obnovy hradu potvrdil nález troch tvaroslovných článkov z konca 15. až začiatku 16. storočia, použitých sekundárne ako stavebný materiál vo východnom nároží. Druhým nálezzom potvrdzujúcim znova výstavbu paláca začiatkom 17. storočia bola stratigrafická situácia vrstiev podlás na korune severozápadného múru paláca nad vstupom. Tu boli odkryté celkovo tri vrstvy podlás druhého podlažia a s nimi korešpondujúce interiérové omietky. Podlahy pozostávali zo zásypu na valenej klenbe nižšieho podlažia a povrchovej vrstvy tvorennej keramickými dlaždicami alebo hladenou maltou. Zásyp druhej vrstvy obsahoval zlomok bielo engobovanej kachlice z rozobratej kachľovej pece z prvej polovice 16. storočia.

V prípade ďalších renesančných úprav už nemáme jednoznačné doklady o ich presnejšom datovaní. Je veľmi pravdepodobné, že so získaním hradu v roku 1593 a následnou rekonštrukciou je možné spájať zánik stredovekej veže. Jej nadzemná hmota bola zbúraná tak, že ostalo zachované len spodné podlažie. Na ňom vznikla mladšia stavba s odlišným



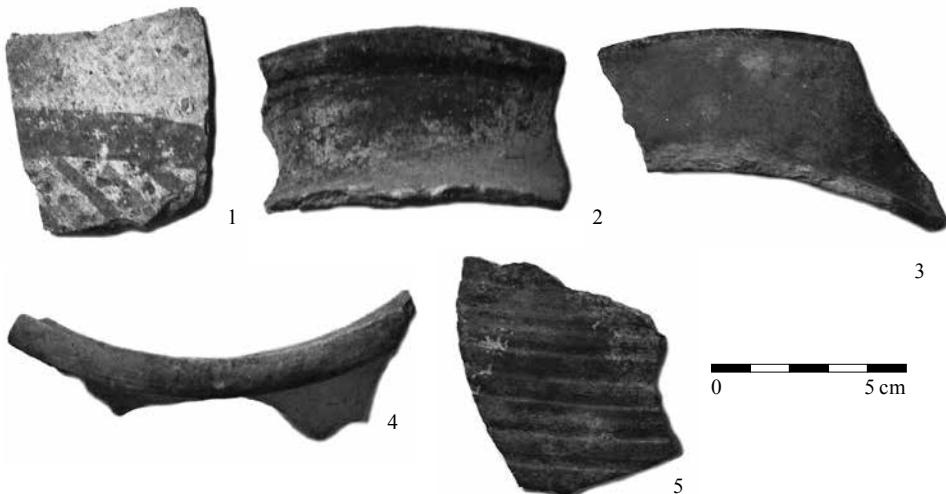
Obr. 15. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Celkový pôdorys hradu s rekonštrukciou zástavby horného hradu a naznačením opevnenia, ktoré boli zistené v rámci barokového kaštieľa (šrafované predpokladaný priebeh hradby), s pokusom o vyznačenie objektov spomenutých v deľbe hradu z roku 1625. A – horný hrad, B – stredný hrad, C – dolný hrad, 1 – veža, 2 – stará palota, 3 – brána stredného hradu, 4 – budovy pri bráne stredného hradu, 5 – bašta v dolnom hrade, 6 – nová brána v dolnom hrade. Vyhotovili M. Šimkovic, J. Beljak, A. Loydl.

Abb. 15. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Gesamtgrundriss der Burg mit rekonstruierter Bebauung der oberen Burg und skizzierter Befestigung, die im Rahmen des Barockschlusses entdeckt wurde (schraffierter mutmaßlicher Verlauf der Wehrmauer) sowie Versuch, die in der Beschreibung der Burgaufteilung von 1625 erwähnten Objekte zu kennzeichnen. A – obere Burg, B – Mittelburg, C – untere Burg, 1 – Turm, 2 – alter Saal, 3 – Tor der Mittelburg, 4 – Gebäude am Tor der Mittelburg, 5 – Bastei in der unteren Burg, 6 – neues Tor in der unteren Burg. Erstellt von M. Šimkovic, J. Beljak, A. Loydl.

zástavbu obytných krídel, ktorá bola rozložená okolo ústredného nádvoria po celom obvode opevnenia.

### Hnuteľné archeologické nálezy

Najstaršie stredoveké keramické nálezy z výskumu na hrade Modrý Kameň môžeme dатovať do záveru 13. storočia, resp. na začiatok 14. storočia. Do nasledujúceho obdobia 14.–15. storočia patria takmer výlučne fragmenty bielej keramiky z novohradsko-gemerského regiónu (obr. 16). Tieto nálezy sú málo početné. Súvisí to aj s metódou archeologického výskumu zamieraného na sanáciu torzálnej architektúry hradu. Sondami sme skúmali predovšetkým sekundárne zásypy z 19. storočia a zriedkavo sme sa dostali pod hlbku jeden meter. Keramické nálezy zo 16. storočia netvoria príliš početnú skupinu medzi nálezmi z výskumu na Modrom Kameni. Reprezentujú ich hrnce zdobené zelenou alebo žltou glazúrou bez podkladových engob, príp. bez glazúry. V roku 2016 sa v renesančnej klenbe pod severovýchodnou terasou podarilo objavíť tri kompletné exempláre hrncov zo záveru 16. storočia (obr. 17:2, 3). Vyrobené boli z bielych ílov. Maľovaná výzdoba červenou engóbou sa vyskytuje na hrncoch od druhej polovice alebo od záveru 16. storočia. V modrokamenskom súbore sú zastúpené aj glazované a neglazované



Obr. 16. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Výber keramických fragmentov z obdobia vrcholného stredoveku. Foto M. Holečák.  
Abb. 16. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Auswahl an Keramikfragmenten aus dem Hochmittelalter. Foto M. Holečák.

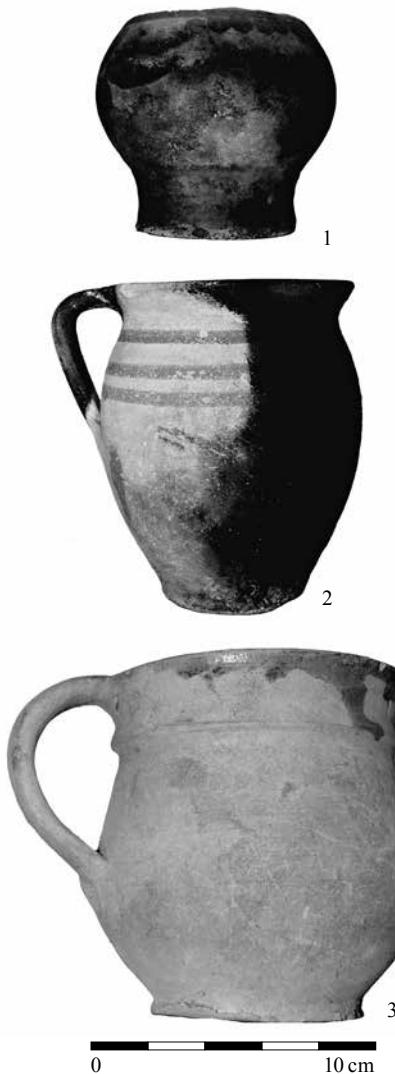
džbány. Neglazované džbány sa obyčajne zdobili červenými pásmi s rytou vlnovkou v hornej časti nádoby. Pre glazované exempláre bolo pre toto obdobie typické spoločné používanie dvoch farieb glazúr, predovšetkým zelenej a žltej. Medzi keramickými nálezmi zo 16. storočia sú menej početne zastúpené aj tvary ako trojnožka, pokrievka a poháre. V súbore keramiky z Modrého Kameňa sa vyskytli tiež fragmenty luxusných nádob s *rezano-glazovanou* výzdobou zo 16. storočia. Objavili sme aj fragment renesančnej kachlice zdobenej rozetovým ornamentom z prvej polovice 16. storočia.

Najpočetnejšia skupina keramických nálezov z výskumu na hrade Modrý Kameň pochádza zo 17. storočia. Najväčšiu časť predstavujú hrnce, väčšinou zdobené červenou engobou na vonkajšej strane a v nej aplikovanou rytou výzdobou. Medzi nálezmi hrncov sa vyskytujú aj neglazované príklady vyrobené z bielej a červenej hliny. Ďalším početným tvarom sú taniere a misy z bielej hliny s výzdobou rytou do engóby pod glazúrou a s technikou kukučkovania. Pri všetkých tanieroch zdobených kukučkováním sa používali transparentné glazúry.

V súbore keramiky zo 17. storočia sa vyskytuje niekoľko druhov džbánov vyrobených z ilov bielej farby. Väčšina z nich mala glazovaný povrch žltej, zelenej alebo zriedkavejšie hnedej farby. Džbány s úzkym hrdlom mali aj cedidlo na úrovni pripojenia ucha. Máme potvrdené tiež fragmenty menej populárnych druhov nádob, ktoré v tomto období reprezentujú napr. trojnožky vyrobené z bielej hliny a zdobené zelenou alebo žltou glazúrou.

Na hrade sa našli aj glazované fajky a nezdobené miskovité kachlice. Potvrdilo sa tiež niekoľko exemplárov pokrievok. Od prelomu 16. a 17. storočia sa objavujú i tmavošedé nádoby nových tvarov s leštenou výzdobou na povrchu. Unikátnym nálezom z Modrého Kameňa je fragment čínskeho porcelánu alebo iznickej fajansy (obr. 18:12). Na hrade sa mohol dostať ešte počas osmanskej nadvlády v 16. storočí, ale zrejme sa používal až do 17. storočia. Mimoriadnym nálezom je aj fragment neglazovaného hrnca s maľovanou výzdobou, ktorý má na vonkajšej strane umiestnený nadpis „BK“ (obr. 19:3). Mohol poukazovať na majiteľa nádoby alebo na jej použitie.

Menej početná je výskumom získaná keramika z 18. storočia (Beljak–Mordovin–Šimkovic–Kaličiaková 2016, 282–285). Tvoria ju nádoby vysokých tvarov (hrnce, trojnožky a džbány).



Obr. 17. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Kompletne zachované hrnce a torzo pohára zo záveru 16. storočia, objavené v sonde 1/2016. Foto Z. Kaliciaková.

Abb. 17. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. In Sondierschnitt 1/2016 entdeckte komplett erhaltene Töpfe und Torso eines Bechers vom Ende des 16. Jahrhunderts. Foto Z. Kaliciaková.

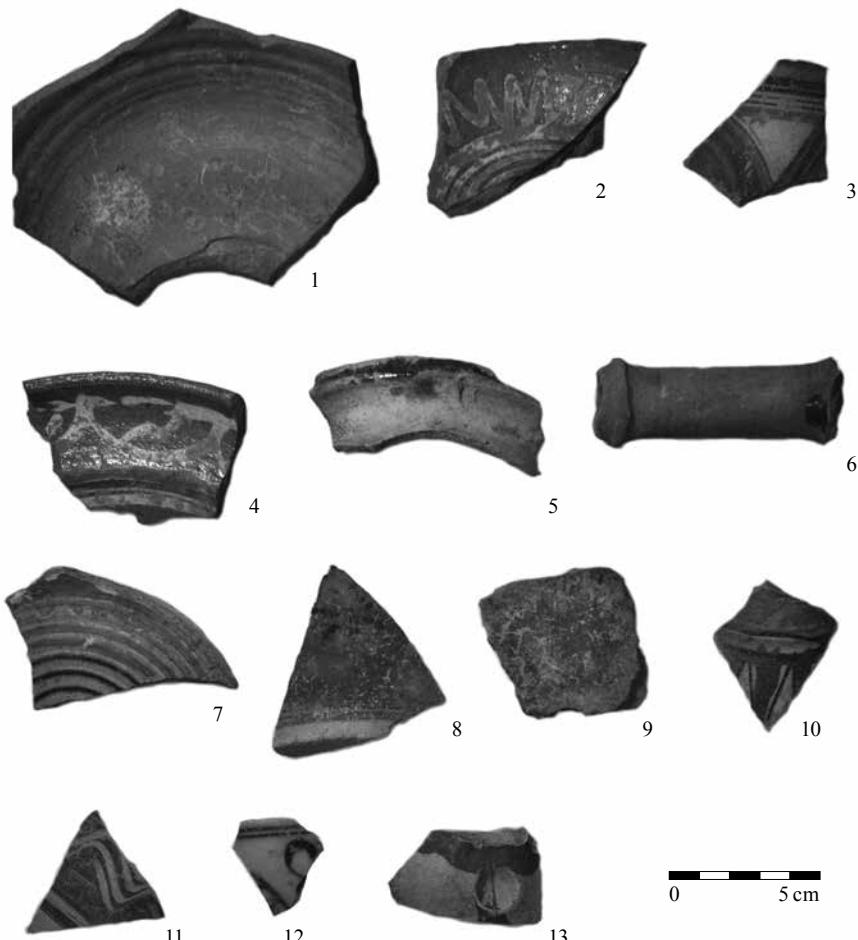
s čím korešpondujú aj najstaršie stredoveké keramické fragmenty získané archeologickým výskumom. Nepravidelný oválny pôdorys jadra s osami 46 a 32 m bol vymedzený hradbovým múrom, do ktorého bola na severnej strane zakomponovaná valcová, pravdepodobne obytná veža. Vstupná brána bola vybudovaná v zalomení hradby na juhovýchode. Tento predpoklad podporujú aj najstaršie stredoveké keramické fragmenty získané archeologickým výskumom. Výsledkom mladších stredovekých úprav je vznik paláca na juhovýchode, z ktorého sa zachovali dve obvodové steny so zvyškami gotického okna a kozuba. V neskorom stredoveku boli vybudované aj ďalšie obytné stavby a severný parkán so vstupnou bránou.

Široké tvary (taniere a pokrievky) sa vyskytujú vo veľmi malom množstve. Hrnce reprezentujú exempláre s vytiahnutým a zvnútra zaobleným okrajom, typickým v tom regióne pre 18. storočie. Väčšina z nich je glazovaná a niektoré boli zvonku zdobené červenou maľbou, dodatočne prerytou vodorovnými pásmi a šikmými ryhami. Objavilo sa tiež niekoľko fragmentov z neglazovaných hrncov, ktoré sa v 18. storočí už takmer nevy-skytujú. V skúmanom súbore sú tiež doložené črepy neglazovaných džbánov, datovaných do 18. storočia. Všetky trojnožky zo tohto obdobia sú glazované a vyrobené z bielej hliny. Medzi nádobami širokých tvarov sú zastúpené taniere z bielej alebo červenej hliny s povrhom bez engoby a pokryté priehľadnou glazúrou. Výzdobu tvorili buď jednoduché kvapkovanie, alebo zložité kukučkovanie s vegetabilným ornamentom bielej a červenej farby.

Počas výskumu na hrade Modrý Kameň sme objavili aj fragmenty sklených nádob z 18. a predovšetkým zo 16. až 17. storočia. Do tejto skupiny patria držadlo krígl'a a dná pohára a fľaše. Dobové a tvarové analógie sú podobne ako pri keramike známe z ďalších hradov novohradského a hontianskeho regiónu: Sečany, Fiľakovo, Divín a Čabrad' (Beljak–Mordovin–Maliniak–Šimkovic 2016, 99–132). Okrem keramiky a skla boli na Modrom Kameni nájdené aj zvieracie kosti, železné predmety (najmä klince), sklo a drobné predmety (fajky, kostenný gombík,...), ako aj minca z roku 1860 v zásypke na terasách.

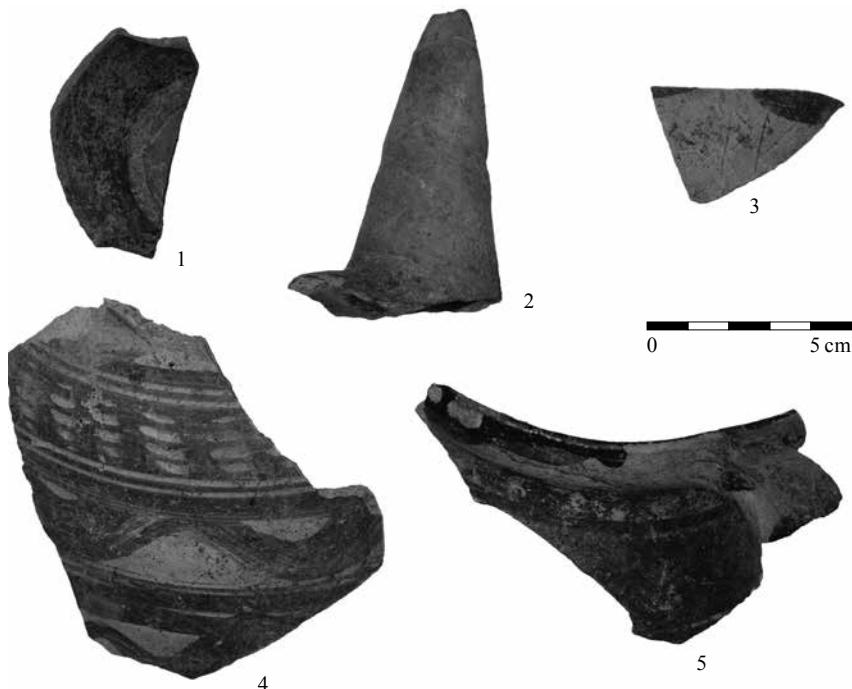
## Záver

Archeologický a stavebno-historický výskum na hrade Modrý Kameň v rokoch 2013–2016 priniesol nové poznatky o podobe a vývoji hradu, ktoré sú doplnené výsledkami archívneho bádania. Na základe prvej písomnej zmienky o hrade z roku 1278 je možné jeho vznik datovať do druhej polovice 13. storočia,



Obr. 18. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Výber keramických fragmentov zo 17. storočia. Foto M. Holeščák.  
Abb. 18. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Auswahl an Keramikfragmenten aus dem 17. Jahrhundert. Foto M. Holeščák.

K významnej renesančnej prestavbe hradu Modrý Kameň došlo v 17. storočí. V roku 1575 hrad obsadili Osmani, ktorí ho opustili až v roku 1593. Poškodený hrad začal od roku 1610 rekonštruovať Žigmund Balassa. Pri tejto rekonštrukcii boli obnovené palákové budovy hradného jadra a pravdepodobne vzniklo aj nové opevnenie predhradia. Z tohto obdobia pochádza aj najviac hnuteľných archeologických nálezov získaných výskumom v rokoch 2013–2016. O podobe hradu Modrý Kameň v tomto období nás informuje jeho podrobnejší opis datovaný do roku 1625. Podobne ako v prípade stručnejšieho opisu hradu z roku 1527, ani tento nám neumožňuje stotožnenie jednotlivých výskumom zistených budov. Z hľadiska členenia hradného areálu predpokladáme, že termínom „horný hrad“ je označené jadro, pojmom „stredný hrad“ sa vzťahuje na parkán a „dolný hrad“ označuje predhradie v mieste dnešného kaštieľa. Popis dokladá doteraz neznámu zástavbu („škola a nové domy“) v priestore parkánu. Lokalizovať je možné len hornú bránu, ktorá je zrejme totožná s dodnes zachovaným vstupom na východnej strane. Okrem objektov typických pre renesančný šlachtický dvor (dom panej, fráucimer) sa na hrade stretávame aj s tureckým kúpeľom, ktorý na základe súčasných poznatkov nemožno lokalizovať.



Obr. 19. Hrad Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš. Výber keramických fragmentov zo 17. storočia. Foto M. Holeščák.  
Abb. 19. Burg Blauenstein, Bezirk Veľký Krtíš. Auswahl an Keramikfragmenten aus dem 17. Jahrhundert. Foto M. Holeščák.

Pravdepodobne od konca 17. storočia hradné jadro postupne prestalo plniť obytnú funkciu. V oveľa menšej miere bola výskumom získaná keramika z 18. storočia. To by nasvedčovalo úprave severozápadnej a východnej terasy až v 70. rokoch 19. storočia, kedy bolo hradné jadro upravené do podoby parku. Rezidenčnú úlohu prevzal barokový kaštieľ vybudovaný v severnom podhradí v prvej polovici 18. storočia Gabrielom Balassom. Jeho pôdorys spolu s pôdorysom hradného jadra pred parkovou úpravou zachytáva Karol Bergh v roku 1862, resp. 1866 (obr. 3). Naopak, v roku 1889 zaznamenal pôdorys hradu s hradným jadrom už po parkovej úprave Jozef Könyöki.

Príspevok je publikovaný v rámci riešenia projektu Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied (VEGA) číslo 1/0208/15: Človek a hory v priebehu času – od pravekých hradísk k stredovekým hradom, Centra excellentnosti SAV: Hrady na Slovensku. Interdisciplinárny prierezový pohľad na fenomén hradov a VEGA 1/0095/17: Kríza a kolaps na pomedzí stredoveku a novoveku (sondy do problematiky v slovenskom kontexte).

### Pramene a literatúra

- ALBERTY, J.–SLOBODA, J., edd., 1989: Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia 2/1. Dějiny. Martin.
- Balassa cs. lt.: Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára Budapest, fond Balassa család levéltára.
- BEL, M., 1742: Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quartus. Viennae.
- BELJAK, J.–DEBNÁR, P.–KALIČIAKOVÁ, Z.–ŠIMKOVIC, M., 2014: NKP Hrad Modrý Kameň. Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu č. 185961, ulož. v AÚ SAV, Nitra.

- BELJAK, J.–HOLEŠČÁK, M.–ŠIMKOVIC, M., 2013: NKP Hrad Modrý Kameň. Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu č. 18397, ulož. v AÚ SAV, Nitra.
- BELJAK, J.–HOLEŠČÁK, M.–KALIČIAKOVÁ, Z., 2015: NKP Hrad Modrý Kameň. Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu č. 18954, ulož. v AÚ SAV, Nitra.
- BELJAK, J.–KALIČIAKOVÁ, Z., 2016: NKP Hrad Modrý Kameň. Výskumná dokumentácia z archeologickejho výskumu č. 19087, ulož. v AÚ SAV, Nitra.
- BELJAK, J.–MALINIAK, P.–MORDOVIN, M.–ŠIMKOVIC, M., 2016: Výskum tretej (pôvodne hornej) brány hradu Čabrad' v rokoch 2013–2015 – Die Grabung am dritten (ursprünglich oberen) Tor der Burg Čabrad' von 2013–2015, AH 41, 99–132.
- BELJAK, J.–MORDOVIN, M.–KALIČIAKOVÁ, Z.–ŠIMKOVIC, M., 2016: Archeologický výskum na hrade Modrý Kameň v rokoch 2013–2015. In: Valentín Balaša a jeho doba – historické súvislosti. Zborník z II. medzinárodnej konferencie Modrý Kameň, september 2014 (Ferencová, H.–Antolová, E., edd.), 277–293. Modrý Kameň.
- BOROVSZKY, S., ed., 1911: Magyarország vármegyei és városai. Nógrád vármegye. Budapest.
- BRTÁŇ, R., ed., 1978: Historické spevy a piesne. Bratislava.
- DUCHOŇOVÁ, D., 2013: Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor. Spoločnosť, normy, rituály každodennosti. Bratislava.
- FEKETE NAGY, A.–BORSA, I., edd., 1990: A Balassa család levélterá 1193–1526. Budapest.
- FÜGEDI, E., 1977: Vár és társadalom a 13.–14. századi Magyarországon. Budapest.
- FÜREDER, B., 2007: A Balassi család érkező asztalain használt esz között a XVII. században, Lymbus 2007, 127–143.
- HANKO, J., 2012: Balašovci z Ďarmot a Modrého Kameňa. Krupina.
- HORVÁTH, P., 1972: Rabovali Turci... Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia. Bratislava.
- HORVÁTH, R., 2013: „Gradus ad Parnassum“. Ďarmotskí Balašovci v neskorom stredoveku. In: Rod Balašovcov v 13. až 16. storočí. Zborník z medzinárodnej konferencie (Ferencová, H.–Antolová, E., edd.), 38–46. Modrý Kameň.
- ISTHVANFI, N., 1622: Nicolai Isthvanfi Pannoni historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae.
- LENGYEOVÁ, T., 2016: Život na šľachtickom dvore. Bratislava.
- MATULAY, C., ed., 1980: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536 II. Bratislava.
- MATUNÁK, M., 1928: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica.  
– 1983: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Bratislava.
- MEUER, P. H., 1992: Eine Kriegskarte Ungarns von Dominicus Custos (Augsburg 1598), Cartographica Hungarica 1, 22–24.
- MMBB: Štátne archív v Banskej Bystrici, fond Magistrát mesta Banská Bystrica.
- MMK: Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica, fond Magistrát mesta Kremnica.
- MNL DF: Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára Budapest Budapest [Maďarský národný archív – Krajinský archív v Budapešti], fond Diplomatikai fényképgyűjtemény.
- MNL DL: Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára Budapest Budapest [Maďarský národný archív – Krajinský archív v Budapešti], fond Diplomatikai levéltár.
- PÁLFY, G., 2011: Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgermonarchie. A haditérképészeti kezdetei a Habsburg Monarchiában. Budapest, s prílohou DVD.
- PARAVICINI, W., 2000: Das Frauenzimmer. Die Frau bei Fofe in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. In: Das Frauenzimmer. Die Frau bei Fofe in Spätmittelalter und früher Neuzeit (Hirschbiegel, J.–Paravicini, W., edd.), 13–25. Stuttgart.
- PLAČEK, M.–BÓNA, M., 2007: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava.
- SITÁR, T., 2016: Kde ležali Osláre v Novohrade? Pokus o rekonštrukciu hraníc stredovekého sídla. In: Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie. II. ročník, 36–45. Hradište.
- SUDÁR, B., 2004: Baths in Ottoman Hungary, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 57, č. 4, 391–437.
- ŠA BB p. AK: Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica.
- ŠIMKOVIC, M., 2000: Pamiatková úprava juhovýchodnej časti hradu Modrý Kameň – poznámky k metodike výskumu a úprav hradov. In: Metodológia obnovy kultúrneho dedičstva, 183. Bratislava.  
– 2015: Hrad Modrý Kameň, architektonicko-historické vyhodnotenie murív odkrytých archeologickým výskumom v roku 2014, ulož. v KPÚ, Banská Bystrica.
- TAKÁTS, S.–ECKHART, S.–SZEKFŰ, Gy., edd., 1915: A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553–1589. Budapest.

UetC: Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára Budapest, fond Urbaria et conscriptiones.  
VÁLINÉ POGÁNY, J., ed., 2000: Az örökség hagyományozása. Könyöki József müemlékfelmérései 1869–  
1890. Budapest.

## Zusammenfassung

### Bauliche und funktionelle Veränderungen von Burg Blauenstein im 16. und 17. Jahrhundert

Die in den Jahren 2013–2016 auf Burg Blauenstein durchgeführte archäologische Grabung und bauhistorische Untersuchung brachte neue Erkenntnisse über das Aussehen und die Entwicklung der Burg, die noch um die Ergebnisse einer Archivforschung ergänzt werden. Anhand der ersten schriftlichen Erwähnung der Burg im Jahr 1278 kann ihre Entstehung in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts datiert werden, was auch mit den ältesten mittelalterlichen Keramikfragmenten korrespondiert, die bei der archäologischen Grabung gefunden wurden. Der unregelmäßige ovale Grundriss der Kernburg, dessen Achsen sich auf 46 und 32 m belaufen, war von einer Wehrmauer umgrenzt, an deren Nordseite ein zylinderförmiger Turm hineinkomponiert wurde, bei dem es sich wahrscheinlich um einen Wohnturm handelte. Das Eingangstor wurde im Südosten in einen Wehrmauerknick eingebaut. Diese Annahme wird auch durch die ältesten mittelalterlichen Keramikfragmente gestützt, die bei der archäologischen Grabung gefunden wurden. Ergebnis von jüngeren mittelalterlichen Umbauten ist die Entstehung eines Palas auf südwestlicher Seite, von dem zwei Außenmauern mit Überresten eines gotischen Fensters und einer Feuerstelle erhalten geblieben sind. Im Spätmittelalter wurden noch weitere Wohnbauten errichtet sowie im Norden ein Zwinger angelegt, der mit einem Eingangstor versehen wurde.

Zu einem bedeutenderen renaissancezeitlichen Umbau von Burg Blauenstein ist es im 17. Jahrhundert gekommen. Im Jahr 1575 wurde die Burg von den Osmanen besetzt, die sie erst im Jahr 1593 wieder verließen. Ab 1610 begann Sigmund Balassa die beschädigte Burg wieder herzurichten. Bei diesem Wiederaufbau wurden die Palasgebäude der Burg erneuert, und wahrscheinlich entstand auch eine neue Befestigung der Vorburg. Aus dieser Zeit stammen auch die meisten in den Jahren 2013–2016 bei der Grabung entdeckten beweglichen archäologischen Funde. Wie Burg Blauenstein in dieser Zeit ausgesehen hat können wir einer in das Jahr 1625 datierten detaillierten Beschreibung entnehmen. Ähnlich wie bei einer kürzer gefassten Beschreibung der Burg aus dem Jahr 1527 ist es uns auch bei der späteren Beschreibung nicht möglich, die einzelnen, bei der Grabung entdeckten Gebäude zu identifizieren. Hinsichtlich der Gliederung des Burgareals nehmen wir an, dass mit dem Terminus „obere Burg“ die Kernburg bezeichnet wird, der Begriff „mittlere Burg“ bezieht sich auf den Zwinger, und die „untere Burg“ bezeichnet die Vorburg an der Stelle des heutigen Schlosses. Die Beschreibung belegt eine bisher unbekannte Bebauung („eine Schule und neue Häuser“) im Bereich des Zwingers. Lokalisiert werden kann nur das obere Tor, das offenbar mit dem bis heute erhalten gebliebenen Eingang an der Ostseite identisch ist. Außer den für einen Adelshof der Renaissance typischen Objekten (Herrenhaus, Frauenzimmer) begegnen wir auf der Burg auch einem türkischen Bad, das zum derzeitigen Erkenntnisstand nicht lokalisiert werden kann.

Wahrscheinlich hat die Kernburg ab dem Ende des 17. Jahrhunderts ihre Wohnfunktion nach und nach eingebüßt. In weitaus geringerem Maße wurde bei der Grabung Keramik aus dem 18. Jahrhundert entdeckt. Das würde darauf hindeuten, dass die nordwestlichen und östlichen Terrassen erst in den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts angelegt wurden, als die Kernburg zu einem Park umgestaltet wurde. Das in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts von Gabriel Balasso in der nördlichen Vorburg errichtete Barockschlösschen hat die Aufgabe einer Residenz übernommen. Sein Grundriss wird zusammen mit dem Grundriss der Kernburg vor ihrer Umgestaltung zu einem Park im Jahr 1862, bzw. 1866 von Karl Bergh festgehalten. Umgekehrt wurde der Grundriss der Burg mit der Kernburg bereits nach der Anlegung des Parks im Jahr 1889 von József Könyöki aufgezeichnet.

Der vorliegende Beitrag entstand im Rahmen der von der Wissenschaftlichen Förderagentur des Ministeriums für Schulwesen, Wissenschaft, Forschung und Sport der Slowakischen Republik und der Slowakischen Akademie der Wissenschaften (VEGA) geförderten Projekte Nr. 1/0208/15: Der Mensch und die Berge im Lauf der Zeit – von urzeitlichen Burgwällen bis zu mittelalterlichen Burgen und des Exzellenz-Zentrums der Slowakischen Akademie der Wissenschaften: Burgen in der Slowakei. Interdisziplinäre Betrachtung des Phänomens der Burgen im Querschnitt und VEGA 1/0095/17: Krise und Kollaps an der Grenzscheide zwischen Mittelalter und Neuzeit (Sondierungen der Problematik im slowakischen Kontext).

PhDr. Ján **Beljak**, PhD., Archeologický ústav SAV, Vysunuté pracovisko Zvolen, Štúrova 2, SK 960 53 Zvolen, Slovenská republika, *beljak@savzv.sk*

PhDr. Pavol **Maliniak**, PhD., Katedra história Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela, Tajovského 40, SK 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, *pavol.maliniak@umb.sk*

Mgr. Michal **Šimkovic**, Mgr. Michal Šimkovic s. r. o., Kimovská 2341/4, SK 960 01 Zvolen, Slovenská republika, *simkovic.miso@gmail.com*



## ZKRATKY

### Prameny

AČ	Archiv český
AKČ	Archiv Koruny české
BR	Berní rula
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDH	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CDS	Codex diplomaticus Silesiae
CDSI	Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae
CIB	Codex iuris bohemici
CIM	Codex iuris municipalis
DRC	Decem registra censum bohemica compilata actate bellum husiticum prae cedente – Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými
DD	Desky dvorské
DZM	Desky zemské menší
DZV	Desky zemské větší
FRB	Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých
G-M II	Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittel-alter II (C. Grünhagen–H. Markgraf eds.)
HOKL	Hazai oklevéltár
LC	Libri confirmatium ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim
LCS	Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové
LE	Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica Scriptores
MMFH	Magnae Moraviae fontes historici – Prameny k dějinám Velké Moravy
MVS	Monumenta Vaticana Slovaciae
NH	Schlesische Nekrologien. Nekrologium des Stifts Heinrichau
NK	Schlesische Nekrologien. Nekrologium des Stifts Kamenz (obě In: Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens IV, 1862, 278–337, W. Wattenbach ed.)
PLE	Prímási Levéltár Esztergom
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RDP	Registra decimatarum papalium – Registra desátků papežských z diecezí pražské
RI	Regesta Imperii
RTT	Reliquiae tabularum terrae
RTV	Reliquiae tabulárum terrae citationum vetustissimae
SRH	Scriptores rerum Hungaricum
SRL	Scriptores rerum Lusaticarum
StL	Ze starých letopisů českých
SUB	Schlesisches Urkundenbuch
V-H	Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz
ZDB	Moravské zemské desky brněnské
ZDO	Moravské zemské desky olomoucké

## Literatura

AH	Archaeologia historica	
AMMS	Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana	
AmZ	Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně	
AR	Archeologické rozhledy	
ASČ	Archeologie ve středních Čechách	
ASM	Archeologické studijní materiály	
AVANS	Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku	
AVČ	Archeologie východních Čech	
AVJČ	Archeologické výzkumy v jižních Čechách	
AVSČ	Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992	
AVV	Archeologické výzkumy na Vysočině	
AZČ	Archeologie západních Čech	
BMD	Brno v minulosti a dnes	
CaBe	Castrum Bene	
CB	Castellologica bohemica	
CMB	Castella Maris Baltici	
ČČH	Český časopis historický	
ČsČH	Československý časopis historický	
ČMM	Časopis Matice moravské	
ČMMZ	Časopis Moravského muzea (Moravského zemského muzea), Vědy společenské	
ČNM A	Časopis Národního muzea, řada A historická	
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitnosti	
ČSM B	Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické	
ČSZM B	Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické	
ČSPSC	Časopis Společnosti přátel starožitnosti českých v Praze (1893–1926); Společnosti přátel starožitnosti československých (1927–1938)	
Časopis	Časopis vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci	
ČVSMO	Folia Historica Bohemica	
HFB	Historický časopis	
HČ	Historická geografie	
HG	Historické štúdie	
HŠ	IANSIA	Interdisciplinaria Archaeologica – Natural Sciences in Archaeology
ITM	Internationale Tagungen in Mikulčice	
JM	Jižní Morava	
JSH	Jihočeský sborník historický	
LCI	Lexikon der christlichen Ikonographie. Ed. E. Kirschbaum. Rom – Freiburg – Basel – Wien 1990	
LTK	Lexikon für Theologie und Kirche 4. Freiburg – Basel – Rom – Wien 1995	
MAG	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien	
MVP	Muzejná a vlastivědná práce	
OSN	Ottův slovník naučný	
PA	Památky archeologické	
PaP	Pamiatky a Príroda	
PHS	Právněhistorické studie	
PP	Památková péče (1962–1976)	
PRP	Průzkumy památek	
PSČ	Památky středních Čech	
PV	Přehled výzkumů AÚ ČSAV v Brně (od r. 1963 ARÚ AV ČR v Brně)	
SbČSSA	Sborník Československé společnosti archeologické (při ČSAV)	
SBM	Studien zum Burgwall von Mikulčice	

SbNM A	Sborník Národního muzea, řada A – Historie
SIAnt	Slavia Antiqua
SIArch	Slovenská archeológia
SM	Severní Morava
SPFFBU C	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C, historická
SPFFBU E	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E, archeologicko-klasická
SPFFBU F	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada F, uměnovědná
SPFFBU M	M Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada M, archeologická
SVPP	Sborník vlastivědných prací z Podblanicka
SZM	Sborník Západočeského muzea v Plzni
ŠZ	Študijné zvesti
VIČ	Vlastivedný časopis
VSV	Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských
VVM	Vlastivědný věstník moravský
ZPP	Zprávy památkové péče
ZbSNM	Zborník Slovenského národného múzea
ZČRP	Z Českého ráje a Podkrkonoší
ZMHK	Zpravodaj muzea v Hradci Králové
ZMVČ	Zpravodaj Muzea východních Čech

### Instituce a další zkratky

AM ČB	fond Archiv města České Budějovice
AP SZM	Archeologické pracoviště Slezského zemského muzea, Opava
APH	Archiv Pražského hradu
ARÚ AV ČR	Archeologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.
AÚ	Archeologický ústav
AV ČR	Akademie věd České republiky, v. v. i.
BA ČB	fond Biskupský archiv České Budějovice
BRD	Bundesrepublik Deutschland – Spolková republika Německo (SRN)
CMS	Centrum medievistických studií, Praha
CMTF	Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
č. j.	číslo jednací
ČSAV	Československá akademie věd
ČSSA	Československá společnost archeologická při ČSAV
ČÚZK	Český ústav zeměměřický a katastrální
ČVS	čelní vyhřívací stěna (u kachle)
ČVUT	České vysoké učení technické
DEMP	dipólové elektromagnetické profilování
FÚ	farní úřad
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
FF UKF	Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
FF UKO	Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě
FF ZČU	Filozofická fakulta Západočeské univerzity
FF, FIF	Filozofická fakulta
FHV UMB	Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
FPF SU	Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě
GAČR	Grantová agentura České republiky
GDR	DDR – Deutsche Demokratische Republik (NDR – Německá demokratická republika)

GKÚ	Geografický a kartografický ústav
HMP	Hlavní město Praha
HÚ AV ČR	Historický ústav Akademie věd České republiky
inv. č.	inventární číslo
IPR MHMP	Institut plánování a rozvoje Magistrátu hlavního města Prahy
k.	kontext
kart.	karton
k. ú.	katastrální území
KA FF UKO	Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě
KČSN	Královská česká společnost nauk
KNM	Knihovna Národního muzea, Praha
KÖH	Kultúrnis Örökségvédelmi Hivatal Budapest, Tervtár/Könyvtár (Kutatási Osztály) – Úřad na ochranu kulturního dědictví, Oddělení map/Knihovna (Oddělení výzkumu)
KPÚ	Krajský pamiatkový úrad
MK	Ministerstvo kultury, Praha
MMP	Muzeum hlavního města Prahy
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MSPSOP	Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Praha
MU	Masarykova univerzita, Brno
MuMB	Muzeum města Brna
MÚOP	Mestský ústav ochrany pamiatok Bratislava
MVS	Muzejná a vlastivědná společnost v Brně
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
MZM	Moravské zemské muzeum, Brno
nedat.	nedatováno
nepubl.	nepublikovaný
NM	Národní muzeum, Praha
NÖ	Niederösterreich, Dolní Rakousy, Rakousko
NPÚ	Národní památkový ústav
NŘ	Nová řada
NS	nálezová správa
NZ	nálezová zpráva
o. p. s.	obecně prospěšná společnost
OM	Okresní muzeum
OÖ	Oberösterreich, Horní Rakousy, Rakousko
OSP	Okresní stavební podnik
OSSPPOP	Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody
p. B.	politischer Bezirk (Rakousko)
parc. č.	parcela číslo
PrF UK	Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě
PÚ SR	Pamiatkový ústav Slovenskej republiky
RGZM	Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz (BRD)
rkp.	rukopis
sg., sign.	signatura
s. j.	stratigrafická jednotka
s. s. j.	svazek stratigrafických jednotek
SAHI	Slovenský archeologický a historický inštitút
SAV	Slovenská akadémia vied
SBM	Slovenské banské múzeum, Banská Štiavnica
SHP	stavebněhistorický průzkum

SNG	Slovenská národná galéria, Bratislava
SNM HM	Slovenské národné múzeum, Historické múzeum, Bratislava
SObA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SPS	Společnost přátel starožitnosti
SU	Slezská univerzita v Opavě
SÚPPOP	Státní ústav památkové péče a ochrany přírody
SÚPSOP	Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody
SÚRPMO	Státní ústav rekonstrukce památkových měst a objektů
ŠA MV SR BB	Štátny archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Banskej Bystrici
ŠGÚDŠ	Štátny geologický ústav Dionýza Štúra, Bratislava
ŠOkAB	Štátny okresny archív v Banskej Štiavnici
ŠÚBA	Štátny ústredny banský archív v Banskej Bystrici
ŠÚPS	Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti
ÚAM FF MU	Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno
ÚAPP	Ústav archeologické památkové péče
ÚHM	Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě
UJEP	Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem
UK	Univerzita Karlova v Praze (též KU)
UKF	Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
UKO	Univerzita Komenského v Bratislave
ulož.	uloženo
UMB	Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
ÚAPPSC	Ústav archeologické památkové péče středních Čech
ÚOP	územní odborné pracoviště
UP	Univerzita Palackého v Olomouci
ÚPRAV	Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinou FF KU v Praze
VÚA – VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv
VŠVU	Vysoká škola výtvarných umění, Bratislava
VZ	výzkumný záměr
ZAO	Zemský archiv v Opavě
ZAV	záchranný archeologický výzkum
ZČM	Západočeské muzeum v Plzni
ZČU	Západočeská univerzita v Plzni
ZIP	Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek
ZM	základní mapa
ZSV	zaniklá středověká vesnice
ZVSO	Zemská vláda slezská v Opavě

## OBSAH

Rudolf Krajic – Zdenek Měřinsky – Pavel Vařeka Archaeology of the 16th–20th Century in the Czech Republic .....	367
Ludvík Belcredi Vnější opevnění hradu Skály a další objekty v jeho předpolí .....	401
Noémi Beljak Pažinová Vrcholnostredoveký hrad Pešťuša .....	453
Jiří Varhaník Stavební proměny hradu Orlíka nad Vltavou v 16. století .....	469
Ján Beljak – Pavol Maliniak – Michal Šimkovic Stavebné a funkčné premeny hradu Modrý Kameň v 16. a 17. storočí .....	489
Katarína Šimunková – Noémi Beljak Pažinová Konzumácia mäsa na hradoch v novoveku: prípadová štúdia z hradu Dobrá Niva .....	511
Miroslav Plaček Nejprve dvorec – nakonec pozdně renesanční dependencie .....	523
Jiří Zubalík – Jakub Těsnohlídek – Jan Petřík – Richard Biško – Martin Vojtas – Radim Kapavík – Libor Petr – Peter Tajkov – Martin Drobňák Nedestruktívny průzkum bojiště prvnej svetovej války na kóte Kobyla (okres Medzilaborce) .....	539
Martin Krůl Obrana horských přechodů na Moravu a do Uher na příkladu hradeckých a jablunkovských šancí .....	561
Jan Musil – Petr Netolický Příspěvek k poznání polních opevňovacích objektů z roku 1968 na Chrudimsku .....	579
Antonín Zábek Výsledky archeologických výzkumů v zahradách někdejšího kláštera Hortus regis na Starém Brně .....	595
Daniel Kovář – Zuzana Thomová Výsledky záchranného archeologického výzkumu hřbitova a kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích .....	617
Martin Hanuš – Dávid Kušnírák – Michal Slivka Výsledky geofyzikálneho výskumu zaniknutého benediktínskeho kláštora v Rimavských Janovciach .....	651
Jakub Těsnohlídek – Petr Duffek – Kateřina Těsnohlídková – Marie Prachařová – Markéta Skořepová – Tomáš Janoušek – Michaela Stančíková Výsledky archeologického výzkumu Palackého náměstí v Počátkách (okres Pelhřimov) .....	669
Petr Sokol Šibenice jako součást kulturní krajiny raného novověku .....	691
Tomáš Klír Procesy pustnutí, válečné škody a tzv. sociální úhory. Chebsko v pozdním středověku .....	713
Jana Mazáčková Nástin procesu zanikání sídel ve středověku na panství Brtnice v územním rozsahu k roku 1538 .....	745
Bořivoj Nechvátal Dvě zaniklé středověké osady u Radomyšle (okres Strakonice). Památky Bohumíra Lifky (1900–1987) .....	773
Jan Petřík – Michal Hlavica – Libor Petr – Tomáš Chmela – Zdenek Schenek – Hana Lukšíková – Peter Milo – Radim Vrba – Petr Odehnal – Zdeněk Petrůj – Martin Petruš – Petr Kočář Rybniční jako součást hospodářství vrchnostenského panství a indikátor podoby krajiny jižního Valašska v 15. až 17. století .....	789

Michal Slivka	
Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I.	819
Martin Hložek – Irena Loskotová	
Kachle s otisky textilu	849
Lukáš Hlubek	
Kachle s pěti kruhovými prohlubněmi z areálu města Litovle	863
Markéta Tymonová	
Příspěvek k datování zrcadlových kachlů	875
ZKRATKY	891

## INHALT

Rudolf Krajic – Zdenek Měřinsky – Pavel Vařeka Archeologie novověku v České republice .....	367
Ludvík Belcredi Die Außenbefestigung von Burg Skály und weitere Objekte im Burgvorfeld .....	401
Noémi Beljak Pažinová Die mittelalterliche Burg Petruša und ihre postmediävale Nutzung .....	453
Jiří Varhaník Die baulichen Veränderungen von Burg Orlík nad Vltavou im 16. Jahrhundert .....	469
Ján Beljak – Pavol Maliniak – Michal Šimkovic Bauliche und funktionelle Veränderungen von Burg Blauenstein im 16. und 17. Jahrhundert .....	489
Katarína Šimunková – Noémi Beljak Pažinová Der Fleischkonsum in der Neuzeit auf Burgen: Eine Fallstudie von Burg Döbring .....	511
Miroslav Plaček Kněžice/Knieschitz – zunächst ein Herrenhof – schließlich eine Dependance der Spätrenaissance .....	523
Jiří Zubalík – Jakub Těsnohlídek – Jan Petřík – Richard Bíško – Martin Vojtas – Radim Kapavík – Libor Petr – Peter Tajkov – Martin Drobňák Zerstörungsfreie Untersuchung eines Schlachtfeldes aus dem Ersten Weltkrieg auf dem Hügel Kobyla (Bezirk Medzilaborce) .....	539
Martin Král Der Schutz von nach Mähren und Ungarn führenden Gebirgspässen am Beispiel der Grätzter und Jablunkauer Schanzen .....	561
Jan Musil – Petr Netolický Feldbefestigungsobjekte aus dem Jahr 1968 in der Region Chrudim .....	579
Antonín Zůbek Die Ergebnisse der im Park des einstigen Altbrünner Klosters Hortus Regis durchgeführten archäologischen Grabungen .....	595
Daniel Kovář – Zuzana Thomová Die Ergebnisse der archäologischen Rettungsgrabung auf dem Friedhof und an der Kirche St. Nikolaus in České Budějovice .....	617
Martin Hanuš – Dávid Kušnírák – Michal Slivka Ergebnisse der geophysikalischen Untersuchung des untergegangenen Benediktinerklosters in Rimavské Janovce .....	651
Jakub Těsnohlídek – Petr Duffek – Kateřina Těsnohlídková – Marie Prachařová – Markéta Skořepová – Tomáš Janoušek – Michaela Stančíková Die Ergebnisse der archäologischen Grabung am Palacký-Platz in Počátky (Bezirk Pelhřimov) .....	669
Petr Sokol Der Galgen als Bestandteil der Kulturlandschaft der frühen Neuzeit .....	691
Tomáš Klír Verödungsprozesse, Kriegsschäden und sog. Sozialbrachen. Das Egerland im Spätmittelalter .....	713
Jana Mazáčková Skizzierung des Wüstungsprozesses von Ansiedlungen im Mittelalter im Einzugsgebiet der Grundherrschaft Brtnice (Pirnitz) zum Jahr 1538 .....	745
Borivoj Nechvátal Zwei mittelalterliche Siedlungswüstungen bei Radomyšl (Bezirk Strakonice) .....	773

Jan Petřík – Michal Hlavica – Libor Petr – Tomáš Chmela – Zdenek Schenk – Hana Lukšíková – Peter Milo – Radim Vrla – Petr Odehnal – Zdeněk Petrůj – Martin Petrůj – Petr Kočár	
Fischteiche als ökonomische Bestandteile einer adeligen Grundherrschaft und als Indikator für die Landschaftsform der Mährischen Südwalachei im 15. bis 17. Jahrhundert .....	789
Michal Slivka	
Inscriptien im mittelalterlichen Material aus dem Gebiet der Slowakei I. ....	819
Martin Hložek – Irena Loskotová	
Kacheln mit Textilabdrücken .....	849
Lukáš Hlubek	
Kacheln mit fünf kreisförmigen Vertiefungen aus dem Areal der Stadt Litovel .....	863
Markéta Tymonová	
Ein Beitrag zur Datierung von Spiegelkacheln .....	875
<b>ABKÜRZUNGEN</b> .....	<b>891</b>



**Dosavadní celostátní konference k problematice historické archeologie a jejich publikace:  
Bisherige Tagungen zur Problematik der mittelalterlichen Archäologie und ihre Schriften:**

1. 1969: Praha, Archeologický ústav ČSAV
2. 1970: Brno, Historicko-archeologické oddělení Moravského muzea: Časopis MM, LV, 1970, oddíl vědy společenské, 7–119
3. 1971: Uherské Hradiště, Slovácké muzeum, Sborník: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 1, 2, Uherské Hradiště 1973
4. 1972: Bratislava, Slovenské Národné múzeum: část příspěvků in: Sborník Slovenského Národného múzea Historia 70, 1976
5. 1973: Solenice, Archeologický ústav ČSAV v Praze: Archeologické rozhledy 27, 1955, 243–345, 429–446
6. 1974: Brno, Historicko-archeologické oddělení Moravského muzea a Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Olomouci, Archaeologia historica 1, Brno 1976
7. 1975: Hradec Králové, Východočeské muzeum. Sborník: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977
8. 1976: Mikulov, Regionální muzeum, AH 2, Brno 1977
9. 1977: Nové Vozokany, Archeologický ústav SAV v Nitře, AH 3, Brno 1978
10. 1978: Plzeň, Západočeské muzeum, AH 4, Brno 1979
11. 1979: Tábor, Muzeum husitského revolučního hnutí, AH 5, Brno 1980
12. 1980: Košice-Zlatá Idka, Východoslovenské múzeum v Košiciach, AH 6, Brno 1981
13. 1981: Brno, Historicko-archeologické oddělení Moravského muzea, Archeologický ústav ČSAV, AH 7, Brno 1982
14. 1982: Roudnice n. L., Okresní muzeum Litoměřice, AH 8, Brno 1983
15. 1983: Praha, Muzeum hl. m. Prahy, Urbes medii aevi –Investigations archaeologicae, Praha 1984
16. 1984: Nitra, Archeologický ústav SAV v Nitře, AH 10, Brno 1985
17. 1985: Olomouc, Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Olomouci, AH 11, Brno 1986
18. 1986: Strážnice, Ústav lidového umění ve Strážnici, AH 12, Brno 1987
19. 1987: Pezinok, Slovenské Národné múzeum v Bratislavě, AH 13, Brno 1988
20. 1988: Čelákovice, Okresní muzeum Praha-východ, AH 14, Brno 1989
21. 1989: Tábor, Muzeum husitského revolučního hnutí, AH 15, Brno 1990
22. 1990: Brno, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, AH 16, Brno 1991
23. 1991: Děčín, Památkový ústav v Ústí nad Labem, AH 17, Brno 1992
24. 1992: Číngov, Spišský dejepisný spolok v Levoči, AH 18, Brno 1993
25. 1993: Luhačovice, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, AH 19, Brno 1994
26. 1994: Čelákovice, Městské muzeum v Čelákovicích, AH 20, Brno 1995
27. 1995: Hradec Králové, Muzeum východních Čech, AH 21, Brno 1996
28. 1996: Nitra, Archeologický ústav SAV v Nitře, AH 22, Brno 1997
29. 1997: Prachatice, Muzeum Prachatice, AH 23, Brno 1998
30. 1998: Brno, Muzejní a vlastivědná společnost a Moravské zemské muzeum v Brně, AH 24, Brno 1999
31. 1999: Banská Bystrica, Pamiatkový ústav Bratislava, stredisko Banská Bystrica, AH 25, Brno 2000
32. 2000: Čáslav, Městské muzeum Čáslav a Archeologický ústav AV ČR Praha, AH 26, Brno 2001
33. 2001: Brtnice a Panská Lhota, Muzejní a vlastivědná společnost a Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, AH 27, Brno 2002
34. 2002: Opava, Archeologický ústav AV ČR v Brně a Zemské Slezské muzeum v Opavě, AH 28, Brno 2003
35. 2003: Hrabušice, Filozofická fakulta UK v Bratislavě, AH 29, Brno 2004
36. 2004: Telč, Filozofická fakulta MU v Brně, Ústav archeologie a muzeologie, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, AH 30, Brno 2005
37. 2005: Chrudim, Regionální muzeum v Chrudimi, Město Chrudim, ARÚ KV ČZ, v. v. i., AH 31, Brno 2006
38. 2006: Bardejov-Zlaté, Pamiatkový úrad SR v Bratislavě, AH 32, Brno 2007
39. 2007: Teplý Vrch, okr. Rimavská Sobota, AÚ SAV Nitra, AH 33, Brno 2008
40. 2008: Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni, AH 34, Brno 2009
41. 2009: Pardubice, Východočeské muzeum v Pardubicích a Univerzita Pardubice, AH 35, Brno 2010
42. 2010: Brtnice u Jihlavy, ÚAM FF MU Brno, AH 36, Brno 2011

43. 2011: Modra u Bratislav, Slovensko, Katedra archeológie Univerzity Komenského v Bratislave, Archeologický ústav SAV, Nitra, AH 37, Brno 2012
44. 2012: Český Těšín, Muzeum Těšínska v Českém Těšíně, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., AH 38, Brno 2013
45. 2013: Kutná Hora, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., a Ústav archeologické památkové péče středních Čech, AH 39, Brno 2014
46. 2014: Prešov, Slovensko, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Krajský pamiatkový úrad Prešov, AH 40, Brno 2015
47. 2015: Cheb, Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra archeologie, ve spolupráci s Muzeem Cheb, AH 41, Brno 2016
48. 2016: České Budějovice, Jihomoravská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Archeologický ústav, AH 42, Brno 2017

Mimo konference: Archaeologia historica 9, Brno 1984



# **archæologia historica**

---

**42/2017/2**

Toto číslo připravili Jiří Macháček a Pavel Kouřil s redakční radou

Překlady německých resumé Bernd Magar, anglických abstrakt Irma Charvátová, Tony Long  
Jazykové korektury Alena Benešová (čeština), Marika Gajdošíková (slovenština)

Adresa redakce Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno

Odpovědná redaktorka Irena Loskotová  
Technická redaktorka Miroslava Pluháčková  
Sazba a grafická úprava Šárka Trávníčková

Zhotovila tiskárna Didot, spol. s. r. o., Trnkova 119, 628 00 Brno  
Náklad 600 výtisků

Vydává Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 9, 601 77 Brno, IČ 00216224  
Vychází dvakrát ročně, toto číslo vychází 11. 9. 2017  
Časopis je evidován MK ČR pod č. E 19435

ISSN 0231-5823 (print)  
ISSN 2336-4386 (online)